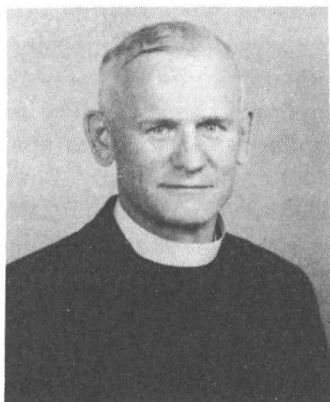

БЕРЕЖАНИ

(С п о г а д)

Уявіть собі місто над яристою рікою Золотою Липою, обняте з півночі горбовиною, званою „Сторожиськом” і ставом, зі сходу — горбовинами „Звіринця” і „Лисоні” та долиною Золотої Липи, з полудня так зв. „Бабиною горою”, Руриськими і каменоломнями, а з заходу — полями сіл Лісників і Раю. Хто раз побачив це місто з околицею, той був зачарований на все життя. Сині води великого ставу (8 клм. довжини 3 клм. ширини) квітста долина Липи, порослі зеленими лісами узгір'я... Все це надавало кольориту чарівному подільському містові. Красу міста доповнювали „Сторожисько” та „Бабина гора”, з морським осадом, з мушлями — кістяками морських тварин, як трилобітів, аномітів, морських їжаків, раків і слимаків — залишками тогочасного життя...

Ці узгір'я — це частина Подільської височини, які колись творили цілість. У землі збереглись рештки морської фавни і фльори. Не раз я і Гриць Цап ходили з проф. Гр. Бобяком і збирали їх розкинутих під поверхнею горбовин. На „Бабиній горі” було озеро, дуже глибоке. У ньому заборонили купатись, кажучи, що це не звичайне озеро, а справжнє „Морське око”... Всі чотири пори року, особливо ж весна мала тут свою окрему чарівність. Широка долина Золотої Липи з барвистими квітами, червоно-рожевими, синьо-жовтими — спокій плес і шум води ставу, в супроводі співу весняних птахів, виквакування жаб, трелі соловейка — все зливалось в одну чарівну мелодію, особливо ж травневої ночі... „маєвої нічки”...

На Сторожиську і Бабиній горі росли особливі морські зела: папороть, ламінарій, водорості і плауни. На південному заході пишалось село Рай, де була палата графа Потоцького. Там у його парку росла райська яблунька, біля якої стояло скульптурне зображення Адама і Єви. Там був і гарний ставок з лебедями. Туди за директора Гжегорчика наша гімназійна молодь ходила з оркестрою, під наглядом своїх учителів, на так зв. маївку. Пані Потоцка купувала для нас хліб милоко, сир і масло. В її парку ми гарно бавились під звуки оркестри, а в дорозі до Раю і з Раю — співали маршових і веселих українських пісень, при чому їх співали разом з нами поляки і жида, гімназійні учні. В 1903 р. у вересні я почав навчання в гімназії, поселившись у гімназійній бурсі на Райській вулиці. Цю бурсу фірмувало „Руське Товариство Педагогічне”. Покровителем бурси був о. шамбелян М. Со-

невицький, а настоятелем спочатку о. Ілько Кузів, а після його виїзду до ЗСА — о. Віктор Лозинський. Бурса мала дві великі кімнати, в яких жили до 40 учнів, та дві менші на 12 учнів. До неї належало теж просторе подвір'я, де ми на дозвіллі — розважались. Улюбленими нашими грами була „кічка”, „здавання матури після 8-клас (підскакування на одній нозі з класи до класи) і забава м'ячиками. Співу вчив нас фахівець п. Дідич з Денисова. За три роки навчання, я добре засвоїв теорію співу і приїжджаючи до села в суботи, підготував у селі гарний хор, що було великою новістю в цілій околиці. Щоденно вранці перед навчанням у гімназії, ми йшли до церкви на Службу Божу, де перед чудотворною іконою Матері Божої правив о. катехит, шамбелян Соневицький. Ми, бурсаки під проводом диригента Дідича, співали різні релігійні пісні.

Бурса межувала зі садом багатого міщанина Войцеховського. У той сад деякі з поміж нас заглядали ночами... На захід від бурси був сад „Качурівка”, власність міста. Туди ми сходилися на так зв. „кічку”; „кампа і палестра” не знали спокою від нас. Я, підглянувши спосіб гри найбільшого в той час грача-кічкаря Коника, який був у гімназії 4 класи вище, став найбільшим грачем-кічкарем, що перевищив Коника. Другим таким кічкарем був мій товариш Дуда. З Качурівкою межував дуже великий сад греко-кат. приходства, до якого крізь паркан продирались деякі хлопці і приносили овочі. Одного разу подався у той сад мій товариш, приготувавши передше великого мішка. Він упхав в нього сторожового пса і так зав'язаного залишив збоку, а сам „господарив” біля яблук. До таких відважних я не належав, але добре знав смак тих яблук...

— * * * —

Ще в народній школі я навчився гри в „гудзики”. У цій грі став я „фахівцем”, і ніхто зі мною не міг виграти. Хлопці приносили у школу гудзики і грали. Програвши всі запасні гудзики, вони відтинали їх від блюзок, камізелок і навіть від штанів. Одного разу учитель математики Геруля, викликав мого товариша до таблиці і дав йому завдання. Товариш, підтримуючи одною рукою штани, другою писав задачу. Це помітив учитель і наказав йому пустити руку від „сподень”. Коли пустив руку, — в той же мент штани злетіли з нього на землю. Учитель запитав, що сталось? а вся класа задрижала від сміху. Товариш мовчить. Встає один з лавки і каже: „Він програв усі гудзики, які приніс до школи, та коли далі програвав, мусів повідрізувати гудзики і від камізелки, від блюзки і від сподень”!...”З ким то він грав і кому програв? запитав учитель. „З Мельником”. На запитання, чи це правда, я сказав „так” і показав три мішечки з гудзиками. Учитель розсміявся і попросив мене ту гру продемонструвати. Я граю, а вся класа з учителем, регочеться. Усміхнений учитель каже до мене: „Як відзе, то ти целюєш не тільки в науце, але і в гже в гузікі”, потім запитав, що я роблю з гудзиками? Я відповів, що сортую їх і продаю кравцеві Русові.

Товариші заявили, що я того дня обіграв ще двох учнів. Вони також підтримували руками свої штани. Тоді я перепросив учителя і повернув виграні гудзики всім трьом.

Нас „першаків”, старші учні часто посиляли до аптеки, щоб ми купили „перфектум”, „футурум”, або „аорістус”... Аптекар, звичайно відповідав: „Иди і скажи тим дурням, які тебе посилають, щоб самі прийшли,,!

Я вже в першій класі служив о. шамбелянові С. до Служби Божої. Кожного дня я йшов з о. катехитом до церкви на відправу. Одного разу він запізнився на відправу і сказав, коли ми поспішали до церкви: „Нині буде Служба Божа „во кратці”! Я боявся спитати, що це означає. Почалась. Я не чую його відправи і читаю собі поволі ектенії і антифони. О. шамбелян спинився і звернувся до мене: — „Де ти вже стоїш? Я відповів, що читаю другий антифон, а він заявляє: „вважаєш моцюм - пане! Я вже прочитав апостола! читай скорше!”. У третій класі якийсь час я мав приходити служити до Служби Божої з моїм товаришем Мостовим. Я „відповідав”, а Мостовий дзвонив під час освячення і перед св. Причастям. Одного разу о. шамбелян нас замінив: Мостовий мав „відповідати”, а я — дзвонити. Мостовий ніколи не „відповідав” і не знав, як це робити. От я його повчав, мовляв, де в молитовнику написано „священик”, там мовчи, а де написано „лик”, там маєш відповідати. Почалась Служба Божа, а мій Северко за кожним возгласом кричить: „Лик!, Господи помилуй!” Як тільки це зауважив о. шамбелян, крикнув до нього: „Що ти мені тут ликуєш! Иди геть — дзвонити!”, а до мене: „А ти дальше відповідай!”

У 3-тій класі вчив нас української мови о. шамбелян. По годині українського, брав мене до свого дому, давав обід, а після обіду я разом з ним поправляли домашні праці учнів. За якийсь час він спитав мене, скільки я вже поправив, а коли ж я сказав, що тільки три, він з докором заявив: Я вже поправив десять. Не так поправляй! дивися! як слово від слова далеко — дай випустку; як не дотягнене до маргінесу — теж дай випустку”. Я так і „поправляв”. Другого дня кілька учнів прибігли до катедри: Прошу о. шамбеляна, що тут бракує?” (там був знак випустки). Вважаєш, моцюм-пане, ти мене питаєш?! — закричав о. шамбелян. І учні втікали чим скорше на своє місце, щоб не дістати палицею по спині.

Влітку ми ходили до ставу купатися і вправлятися у плаванні, а зимою шугали на лижах. Деякі наші вчителі, як Микола Бачинський, Пащинський (філологи) часто дорікали слабшим товаришам: „То до Лапшина (до того села 7 клм. ставом) вмісте по леду гонити як вар'яти цілу милю, але онтатівус аорісті — то ні!”

Коли від нас відійшов учитель-польоніст, його півроку заступав учитель-пенсіонер Альойзи Штайнер. Учні віддавна знали, що він великий боягуз — і почали йому погрожувати, коли б дав комусь двійку. Одного разу в класі він раптово витяг з кишені револьвер і вдаючи відважного закричав: „Бачите револьвер нікого не боюся, коли б хто відважився за близько до мене підійти, — стріляю!” У нашій класі був високого росту силач-товариш, Полєсюк. Він приніс у класу револьвер-страшак, а коли Штайнер погрожував, що буде стріляти, Полєсюк підвівся, витяг свого страшак і вистрілив... Штайнер негайно сховав револьвер та став запевняти, що він лиш зажартував і не думав нікого стріляти. Від цього часу зробився Штайнер на багато ліпшим учителем, нікого вже не страшив двійкою...

**

Ми мали в класі товариша з походження вірменина Стефановича, якого часто дражнили словами: „Епейдан гой кабзаної тус баранус зарізує кай ен тойс комінойс повісусі, гінетой ге козіне”. Вірмени їли залюбки м'ясо кіз і овець, — тому й пішла така „Приказка”.

**

1904 року почалася російсько-японська війна. 1-го січня 1905 року москалі чи (росіяни) здали свою фортецю Порт-Артур, а в травні того ж року, японська флотія знищила під Цусімою російську балтицьку флотію, що пливла на допомогу. Американський президент Теодор Рузвелт, рятуючи Росію, довів до миру з Японією у Портсмуті біля Бостону. Ми раділи успіхами Японії, особливо, коли під Мукденом японці оточили понад сто тисячне російське військо. Ми сподівалися великих змін на сході Європи, та вірили що й українське питання на тому багато скористає.

— ** —

Німецької мови учив нас поляк Ян Вархол. Був дуже побожний, не любив жидів, бо вони, казав „привели Ісуса до смерті”. Рідко траплялося, щоб учень-жид не стояв у куті. За порушення дисципліни, Вархол карав не винуватця, а просто викликав жида-учня і ставив його в кутку класи. Нам розповідали також про давнього директора гімназії Солтикевича, який не любив лінивих і збиточних учнів, всюди ходив з білим псом. Солтикевич вчив у 7 і 8 класах математики. Одного разу втекли два учні з години математики і запросили до себе бойка, щоб потанцював „козака” при акомпанієменті скрипки. Нагло двері в кімнаті відчинились! вбігає спершу директорський пес, а потім і пан директор, а бойко собі витанцьовує далі... Директор викидає бойка за двері, а учнів витягає з-під ліжок і веде до класи, до котрої впускає вперед свого пса, потім обох учнів, а на кінець входить і сам. Висміяв їх перед цілою класою, покарав кількогадинним „карцером” і дав трійку з математики. Не оплатився їм бойковий „козак”!

Перейшли до „історії” промови Солтикевича, як напр. така: „Хлоп-

ці! Завтра з приводу іменин цісаря — науки не буде, тільки Бого-служби, а ти Філіповський, заплатиш за шибу, що її ти розбив коло кльозету, пан - донуг (замість падам до нуг, тобто до побачення)”.

Нам розповідали, як одного разу зайшли студенти з „палестра-ми” в сад о. катехита Котлярчука, пароха Бережан, і почали „чисти-ти” черешні. Сторож не міг нічого вдіяти, був сам один, тому чемно попросив, щоб подали свої прізвища. І що ж сталося? Студенти дійсно подали прізвища... всіх своїх учителів з директором включно. Нас-тупного дня сторож сам передав директорові список студентів, які „гостювали” в саду о. катехита. Прочитавши той список, всі присутні в директорській канцелярії, разом з директором щиро посміялись — і на тому покінчилася ціла справа.

— * * —

13 червня відбувався рік-річно великий відпуст в Бережанах на пошану св. Антонія в монастирі оо. Бернардинів під горою „Сторожись-ко”. Приїжджали люди щось з чотирьох чи більше повітів на цей від-пуст і по більшій частині греко-католики наші дядьки, до польського монастиря та й не з порожніми руками. Маси дідів-лірників займали заздалегідь добрі „стратегічно” місця при дорогах, та виспівували при-сутнім на відпусті прочанам про св. Варвару, як по небі ходила, про св. Антонія, що допоміг відшукати вкрадену корову, про царицю Єли-савету на яку кинувсь Люччіні ..з гострим шпіндлем, та й ще затро-єним”, і її убив. Співали теж про Гандзю-красуню, про шинкарочку молоду, а часом як підпили й такі, що годі про них і згадувати.

Побожні миряни привозили овець, баранів, телят, гусей призначе-них на дарунки для монастиря. Деякі з відпустовців дарували й гроші. Туди приходили призначені студенти, допомагали списувати всі ті да-ри-офіри на Служби Божі Мій шкільний товариш-поляк Крушельніц-кі, порадив мені трохи там попрацювати, завів мене де списували і зго-лосив присутньому кс. ігуменові, що тим завідував. Наш обов’язок поля-гав ось у чому: жертводавець підводив вівцю чи барана, в рахунок Служб Божих, до наших столів, а ми записували і впускали в заго-роду через фіртку; нижче від нас стояв монах ... і перепродував ті ж самі вівці чи баранів жінкам та дядькам, які також хотіли дати якусь тварину на Служби Божі, а не маючи своїх, купували в монахів...

Пам’ятаю, як один сивий баран потрапляв до моїх рук аж сім ра-зів, і щоразу діставав від мене пампуха. Сьомого разу я вже не витри-мав і вигукнув перед всіма присутніми: „Гей сивий! скажи мені, доки будеш відбувати покуту за чужі гріхи?!”.. — чим розсмішив і офіро-давців і завідуючих.

У вечорі ігумен давав нам по три корони, мішок з пампухами, пи-рогами, сиром та булками і запрошував на вечір до саду. Ось так-то бувало „во время оно”...

НЕЗАБУТНЄ ДАВНО МИНУЛЕ...

У Бережанах пережив я свої юнацькі роки, там у гімназійному таємному гуртку „Молода Україна”, кристалізувався мій патріотизм, там я знайшов моїх добрих приятелів і там у 1906 році я втратив мого найліпшого опікуна і приятеля — незабутнього Тата. Бережани — місто мого юнацтва, молодечих радощів і безмежного смутку... Тата я втратив у Бережанах більше, як 60 років тому, а Бережани померли для мене понад тридцять років, коли пропала

надія ще раз побачити їх за мого життя. Тато був частиною Бережан, а вони його. Так хай ці рядки будуть скромним спогадом моїх великих сантиментів і пістизму, глибоким поклоном для обох незабутніх — мого Тата і моїх Бережан.

Мій Батько

Було це в 1902-му році. Мій Тато був нотарем в Луці біля Самбора, я — у першому півріччі третьої класи самбірської гімназії. Одного дня Тато звернувся до мене і брата: „хлопці, від другого півріччя будете вчитися в Бережанах. Мене до цього міста призначили і ми всі туди переїжджаємо”.

Я мав враження, що мене стрінула велика кривда. До першої класи я ходив до української (академічної) гімназії у Львові і заприятелював з товаришами Олександром Барвінським, Володимиром Дуткевичем, Осипом Голінатим, Миколою Рибакон та іншими, після року, Тато „перекинув” мене до гімназії в Самборі, де я вже „запустив коріння” і знайшов любих колег, як Михайло Боднар Остап Гамерський, Карло Коберський і ін., а тепер знову маю забиратися до якихось Бережан! Кривда, безсумнівна кривда! Та нічого іншого не залишалось, як заховати цю „кривду” у глибині хлоп’ячої душі та покоритися авторитетові Тата, якого, ми діти, сердешно любили й шанували. Згодом, почуття кривди почала вимазувати з пам’яті хлоп’яча цікавість: „які це Бережани?, чи найдуться там любі мені товариші?. Тато висловлювався про Бережани незвичайно похвально, він учився у тамошній гімназії вісім років і склав матуру — після університетських студій відбував там свою першу юридичну практику як судовий „авскультант”, там як казав, перебував свої найкращі молоді літа і завжди вважав Бережани „своїм” містом і впевняв нас, що їх і ми полюбимо.

Прийшов день нашого виїзду. Залізницею заїхали на станцію По-

тутори. До самих Бережан ще тоді залізниці не було і з Потутор треба було їхати фірманкою, але це мене не дратувало, бо ж і до Луки треба було з Дорожева трястися на фірі. Що ближче підїжджали, то тим краще вони робили враження. На обличчі Тата я завважив зворушення. Пізніше я зрозумів, що це зворушення було викликане не тільки радістю повороту до рідного гнізда але, може й передчуттям, що Татове місто буде й останнім етапом життєвого його шляху.

З дивною мішаниною почувань ішов-я перший раз до гімназії і за-раз першого дня стрінула мене мила несподіванка. Мене обступили товариші, яких прізвищ я ще не знав і так гарно мене прийняли, що мені видалось — я вже давно до них належу. Між ними були Лев (Льоньо) Лепкий, Мирон (Монько) Мосора, Володимир Яримович, Степан (Вецько) Глібовицький, Володимир Літинський, Микола Дідуник, Осип (Юно) Навроцький. які згодом стали моїми правдивими друзями. Також на першій лекції релігії катехит о. шамбелян Соневицький (легендарна постать в історії галицького середнього шкільництва) привітав мене сердешно як сина свого учня. Так я відразу почув під ногами твердий ґрунт і відразу почав вважати себе „Бережанцем”, не тільки з батьківської традиції але і з потреби молодечого чутливого серця. Було це з початком 1903-го року, — 64 років тому.

Мій тато, Іван Рудницький, народився в 1855 р. в Дунаєві, де його батько а мій дідо був парохом, а пізніше деканом у Поморянах. Народню школу і гімназію Тато закінчив у Бережанах. Після правничих студій у Львівському університеті та військової служби в 55-ому полку піхоти й відбуття „босняцької кампанії”, Тато почав відбувати судову практику в Бережанах. Та через один рік, покинув суд і перенісся до нотаріату, і як кандидат, почав практику в Підгайцях, де народився мій брат Михайло, далі у Зборові, де прийшли на світ я та сестра Мілена, пізніше в Золочеві, потім у Ходорові, де народився брат Іван, у Миколаєві над Дністром, Грималові а опісля, вже як самостійний нотар в Луці, де народився брат Антін, — вкінці в Бережанах, в яких передчасно і ненадійно помер 19 грудня 1906 р.

Тато був вродливий мужчина. Середнього росту, з правильними рисами обличчя, синіми очима, з густим та довгим вусом, високим чолом і ясним волоссям присипаним на скронях сивиною. Завжди дбайливо одягнений. Вдачею погідний, привітливий, товариський, енергійний, чутливий на людське горе, ніколи не відмовляв, потрібної моральної чи матеріальної допомоги. Приятель молоді, любитель співу (сам мав гарний тенор), гри в шахи і віста (предтеча теперішнього бриджа). Правда, часом не панував над нервами (головно в бюрі) та піднесеним голосом „репримендував” своїх урядовців, але вмить — заспокоювався й забував про інцидент. Втішався настільки загальною пошаною й симпатією серед українців, поляків і жидів, що власник маєтку Рай, поляк граф Яків Потоцкі був постійним клієнтом мого Тата а не другого нотаря-поляка, Морвіца.

Тато вціплював у наші дитячі душі любов до рідного народу і Церкви, до національних традицій і до нашого роду Рудницьких. А коли мені і братові тринадцятий минув, Тато довгими вечорами вів з нами „дискусії” про моральну чистоту, якою ми повинні керуватися в житті. Ось деякі зразки: „коли хочеш, щоб люди шанували тебе, мусиш їх шанувати”; любови до свого рідного народу і праці для нього не можна базувати на ненависти до інших”; „не будь ніколи лицеміром, щиро висловлюй свої думки та вмій признаватися до своїх помилок”; „дотримуй все свого слова”; „у громадській праці не шукай почестей та нагород, найкращою нагородою буде твоє внутрішнє задоволення, що ти свої обов’язки чесно й сумлінно виконував”; „не відмовляйся від громадської праці, вона твоя повинність, коли ж громадських обов’язків не можеш сповнити, — їх не приймай”; „ніколи не думай, що ти необхідний і все пам’ятай, що інші не гірше від тебе можуть виконати дану працю”. Тато повчав нас, що не досить мати високу освіту, а необхідно мати також і високу культуру, себто у взаєминах з людьми притримуватися норм прийнятих у культурному світі, або іншими словами „бути добре вихованим”.

Часто, після вечері, розповідав нам про свої молоді літа, про своїх професорів (Куровські, Шпіцер) і товаришів-приятелів з Бережанської гімназії, як Богдана Пюрка, який пізніше оженився з сестрою Тата Марією, та став крилошанином капітули у св. Юрі (до речі: він був батьком Михайла, судового радника в Дрогобичі та дідом пок. Богдана, відомого музика-диригента), — про Антона Твердохліба, з походження поляка, який після одруження з другою сестрою Тата, Юлією, цілковито зукраїнізувався та разом з дружиною виховали своїх п’ятеро дітей на щирих українців (один із синів Михайло, помер в Україні як духовник УГА, дві дочки вийшли заміж за священників Чеховича і Мандзика). Вуйко Антін був радником і начальником найбільшого суду в Галичині т. зв. Секції І. у Львові. Він і вуйко Пюрко померли перед Татом у тому самому році 1906 і смерть їх була для Тата великим ударом. Згадував Тато й про Емілія Шолгиню (помер як нотар у Скалаті), о. Гордієвського, пізнішого каноніка станиславівської капітули, Дзіка-Гординського, пізнішого лікаря-генерала австрійської армії та інших, яких прізвись вже не пам’ятаю. Оповідав про свої пригоди під час „босняцької кампанії” при анексії Австрією Боснії і Герцоговини та — про своє єдине велике кохання до нашої Мами і як вони обоє терпеливо чекали десять років, доки змогли одружитись. Тато, всупереч волі свого батька, збудував своє подружнє й родинне життя на підвалинах почувань серця, а не розуму і конвенційних форм. Так щасливого подружжя, як мої обоє Батьки, я пізніше в своєму житті не бачив.

В домі Батьків сходилися найближчі друзі Тата, як судові радники Білінський, Метелля, Танякевич та військовий полковий лікар д-р Ковшевич на віста, і Тато дозволяв мені придивлятися грі, якої я зовсім не розумів (я вже тоді цікавився картами!). Одного разу, після ве-

чері, я попрохав Тата навчити мене віста. Тато розсміявся і каже: „ти ще за смаркатий(що за обида, — я був „вже” у п’ятій класі!), щоб це вивчати. Але поклич Михайла (він, як звичайно, сидів у своїй, а радше в нашій кімнаті, бо ми мали спільну, носом у книжці та не шкільній) то я навчу щось інше”. Прийшов Михайло, Тато розложив карти і почав нам викладати правила гри — фербля, який був тоді найпопулярнішою газардною грою всіх суспільних шарів Галичини.

Тато любив молодь і був виrozumілий на її „дух часу”. Я був уже у сьомій класі. Під час перерви якогось концерту я, з кількома колегами, вийшов поза будинок „на папіроску”. Нараз чуємо голос: „дурню один із другим, якщо хочеш курити то кури дома а не тут, де може спіймати тебе професор”. Збентежені, ми втекли. Але яке було мое здивування, коли наступного вечора після вечері, Тато скрутив собі папіроску і не сховав, як звичайно свої срібної тютюнярки у кишеню, але підсунув її, з легкою, жартівливою насмішкою — мені. Я це прийняв як признание Татом моєї „зрілості” і з вдячністю поцілував його руку. Тато погладив мене по голові і сказав: „ну добре вже, добре. Тільки пам’ятай, учись, бо інакше підеш до шевця!” (В ті часи це була страшна погроза але нераз, спеціально тут в Америці, коли я „джерніторував” у великому „апартментгавзі”, чи ніччю пильнував божевільних у „Байберігоспітал”, або боровся з важкими пачками протитуберкульозної літератури, приходила мені нераз думка, чи не краще було б стати шевцем?)

Тато був релігійною людиною — віруючим і практикуючим греко-католиком. Коли діти були ще малі, пильнував разом з Мамою, щоб вони щоденно вранці і на ніч молилися — був нашим „катехитом”, пояснюючи засади віри і вчив нас, що треба шанувати всі інші віровизнання. Шанував священство, що протиставилось польонізації і латинізації та затримувало нарід при національній і церковній традиції. Всюди, де жив, мав найкращі зв’язки зі своїми парохами та іншими священиками, які часто його навідували.

Був і громадською людиною, а в Бережанах членом таки всіх українських організацій і головою філії т-ва „Просвіта”, та „Руської Бурси”. Для них віддавав багато, вільного від професійних обов’язків часу, праці і гроша. Був одним із головних організаторів столітнього ювілею існування Бережанської гімназії і з цього приводу мав прикраси від своїх, вузько думаючих людей, які не могли зрозуміти, що зродженої на шкільній лавці приязні не можуть знівечити національні чи релігійні різниці. Був провідником Бережанської делегації на ювілей Миколи Лисенка у Львові і там підніс Ювілятові срібний вінок від Бережанської Землі. (До речі: диригентом злучених хорів на концерті цього ювілею був о. Віктор Лозинський з Бережан).

В партійно-політичній праці, за моїх часів, Тато участі не брав. Може тому, що його офіційне становище „цісарсько-королівського нотаря” в’язало йому руки. Але мав свій політичний світогляд щирого

патріота, який сьогодні можна назвати християнсько-демократичним, що його репрезентував тоді д-р Олександр Барвінський і часопис „Руслан”. Тато втримував зв’язок і дружні взаємини з рядом визначних провідників тодішнього політичного життя. Його приятелями були: Юліян Романчук, Анатоль Вахнянин, д-р Андронік Могильницький, о. Данило Тянячків, д-р Дам’ян Савчак, посол Тимко Старух, який часто відвідував Тата, й інші, а тоді ще молодий Володимир Бачинський приходив до Тата на розмови.

Я дуже здивувався і був гордий, коли довідався, що Тато, ще перед моїм приходом на світ, на великому маніфестаційному українському вічу у Львові на Високому Замку, виголосив протимосквофільську промову, в якій ужив звороту „нам не треба проти кацапів австрійських жандармів — ми самі дамо собі з ними раду”. Про це розказували мені між ін. д-р Євген Олесницький, якого я був секретарем під час моїх університетських студій і приятель Тата, пізніший нотар у Винниках і письменник, Володимир Левицький (Василь Лукич).

До свого звання, Тато ставився серйозно. Своїм фаховим знанням, поведінкою з клієнтами, своєю працею і веденням канцелярії, старався доказати, що заслуговує на почесне ім’я, як нотарів називано, „мужа публічного довір’я”. (Значення тієї назви я вповні зрозумів щойно після п’ятнадцяти літ від смерті Тата, коли покинувши адвокатуру, сам почав працювати в нотаріаті). Хоча мав добре вишколений канцелярійний персонал, що складався з його заступника Володимира Навроцького а пізніше Петра Жуковського, нотаріального кандидата Вітошинського, двох соліситаторів і одного молодого писаря (до роблення відписів), Тато конферував із клієнтами, писав важливіші правні акти, був прихильний при відчитуванні актів та їх підписуванні сторонами, і був зайнятий цілий день, дуже часто до пізнього вечора. Канцелярія сполучалась з нашим мешканням, і тому Тато дозволяв собі на „люксеус” післяобіднього, найдовше одногодинного, відпочинку „дрімки” Тоді ми, діти, мусіли поводитись тихесенько наче миші в дірах.

— * * —

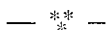
До своїх працівників Тато відносився приязно, але вимагав від них сумлінного сповнювання їхніх обов’язків. На свята Христового Різдва і Воскресіння вони були першими запрошеними гостями, а в день Нового Року вони „ін гремію” приходили зі своїми побажаннями.

Тато любив порядок. На його столику все мало своє місце і тільки він сам на ньому „порядкував” включно зі стиранням порошу. Те саме відносилось до бібліотечної шафи. Не любив, щоби діти в ній нишпорили, але радо давав їм та їхнім шкільним товаришам книжки до читання. До речі: з правничого відділу тієї бібліотеки я користувався не тільки під час моїх студій але й опісля аж до другої світової війни.

Тато втішався пошаною й симпатією у своїх колег-нотарів і вони вибирали його членом управи Нотаріальної Палати.

Щасливе було наше родинне життя. Батьки тішились, що їхні діти

Із збільшенням кількості старших і незалежних українських учителів, змінилась і атмосфера в нашій гімназії. Учні позбулися почуття приниження, почали краще себе почувати. Антін Крушельницький мав значний вплив на директора гімназії, Александра Фрончкевича. Крушельницький мав кожного тижня, в приміщеннях української бурси, для старших учнів лекції української історії, на основі творів проф. Михайла Грушевського. Завдяки йому, гімназія взяла офіційну участь у святковому відзначенні українським громадянством сторіччя народження колишнього учня Бережанської гімназії о. Маркіяна Шашкевича. В навечір'я народин поета – гімназія була ілюмінована, що обурювало поляків, які це свято збойкотували. Українські учні під проводом своїх учителів йшли в поході вулицями міста та брали участь в інших імпрезах того дня. На ювілейному концерті доповідь про М. Шашкевича та його значення для галицької вітки українського народу виголосив Антін Крушельницький, а Богдан Лепкий виступив із власним твором, за що громадянство Бережан піднесло йому лавровий вінок.

Першим учнем з яким я в Бережанах щиро товаришував, був мій однокласник Федір Палашук. Він дуже цікавився політичними справами. Це й не дивно, бо тоді українці вели боротьбу за реформу виборчого права до галицького сойму, за український університет; в краю відбувалися масові віча, про що учням було відомо. Палашук розпитував мене про відносини у Львові, про наших провідних людей, і я розповідав, що знав. Через кілька місяців він звівся мені, що в гімназії існує таємний учнівський гурток „Молода Україна”, і спитав чи я не хотів би до нього належати? Я погодився і мене прийняли в члени гуртка. Вже від п'ятої класи аж до закінчення гімназії належав я до його управи, а в сьомій класі був головою. Свої спогади про гурток я друкував у Ювілейному Альманасі Бережанської „Молодої України”, і тому не буду повторюватись. Зазначу однак, що гурток багато зробив для національної свідомості своїх членів. Їх кількість за моїх часів так збільшилася, що довелося створити три відділи під спільною управою, а саме учнів 4 - 5 кл., 6 - 8 кл. і учениць дівочої учительської семінарії. Я пильно дбав про збільшення бібліотеки гуртка і в ній не бракувало нічого, що тільки можна було роздобути з ділянки українознавства, почавши від річників „Галицької Зорі”. Бібліотека мала півтори тисячі книжок і була найбільшою бібліотекою гуртків „Молодої України” в Галичині. На жаль, ця добірна бібліотека згоріла під час воєнних подій у 1915 р. Гурток не мав у своїй праці ніяких перешкод з боку дирекції гімназії. Було це в наслідок згадуваного мною „нового курсу” в школі, та здається ще й тому, що польська молодь також мала свій таємний гурток „Зажеве”, в якому плекала дух боротьби за самостійність Польщі та навіть виявляла його не раз на прилюдних виступах. Якщо дирекція почала б репресії проти нашого гуртка, то мусіла б робити те саме і проти польського, а він мав своїх

покровителів між польськими вчителями таких, як Тадей Рильські, польський легіонер під час війни, а за Польщі — командант школи кадетів у Львові. Тому дирекція офіційно „не знала” про існування обох гуртків.

Останні роки перед першою світовою війною, були роками інтенсивної праці на всіх ділянках українського національного життя. Члени „Молодої України” не могли стояти осторонь тієї праці, брали в ній участь в час вакацій у читальнях „Просвіти” чи „Січах”. Живучи в місті, завжди знаходив я нагоду, щоб бодай непомітно побувати на різних передусім політичних зборах чи маніфестаціях. Політичну акцію провадив тоді посол до сойму і парляменту Тимотей Старух, згодом член триособової президії Трудового Конгресу в Києві, в січні 1919 р. Тоді це був високий, кремезний, показний мужчина, мав сильний грімкий голос. Супроти поляків він поводився дуже агресивно. Тому при всіх виборах велась завзята кампанія, бо поляки намагалися за всяку ціну його повалити, включно з терором, підкупами і фальшуванням, а при виборах до повітової ради — була нагода спостерігати не один цікавий епізод. При останніх виборах до повітової ради староста-поляк, якому Старух залив уже досить сала за шкуру, заявив: „поллється кров, а я Старуха до ради не допущу”! Заповідалася завзята боротьба, до якої українці відповідно підготувались. Вибори відбувалися у домі вці повітової ради. Перед домом зібрався натовп. Але молодні виборці вмить створили від дверей вздовж вулиці шпалір, крізь який проходили виборці. Коли наш виборець віддав голос за польський список (вибори були явні) і повертався з будинку крізь шпалір, то нещасна була його доля: „Хрунь, хрунь, хрунь!” — лунало з усіх боків, його штурхали, на нього плювали. Жандарми втручались, але лють була така велика, що дійсно могло дійти до проливу крові, і тому вони поводилися стримано. Голосування відбувалось по кілька разів, бо спочатку жадний список не здобував більшості. Вкінці, вже надвечір, комісія оголосила, що з сільської курії переміг український список, на якому був Старух. Коли він з’явився на сходах повітової ради, людей огорнув небувалий ентузіазм. Окликам „слава” не було кінця, грала сільська духовна оркестра, потім виборці підхопили його на руки і співаючи „Пречистая Діво-Мати”, понесли на ринок, де він з найвищого місця під церквою виголосив запальну промову. При тому дісталось не одному полякові за те, що під час співу релігійної пісні не відкрив голови. Пригадую собі ще одну витівку, що її втяв Старух полякам. Було це в 1910 р., по заворушеннях у Львівському університеті, коли загинув від польської кулі український студент Адам Коцко. З того приводу мало відбутися на площі товар. „Надія”, на передмістю Адамівка, протестаційне віче, після якого, учасники мали пройти походом до церкви на ринку, на панахиду за душу Коцка. Зійшлися тисячі народу і виповнили вщерть велику площу. Віче провадив адвокат і відомий письменник д-р Андрій Чайковський. Політичну владу заступав комісар староства. По виголошенні промови і ухваленні відповідних

виростали та фізично і духово кріпшали, а діти відчували, що мають охорону в піклувальних руках Батьків. Нераз Тато говорив, що подбає дати нам можливо найвищу освіту і що, „ти Михасю підеш на філософію і колись станеш вченим професором, а ти, Влодку будеш студіювати право, опісля будеш працювати у мене в канцелярії і будеш моїм заступником до часу, коли сам станеш нотарем”. Так чого нам було журитися? Навіщо витрачувати час на думки про майбутність?

Та в половині грудня 1906 року, наче грім з ясного неба, прийшла катастрофа. Одного ранку, як кожного тижня, Тато пішов до лазні. Під вечір дістав гарячку і дрозці та почав жалуватись на біль у лівій нозі. Лікар К. (д-ра Ковшевича не було тоді в місті) ствердив „сильну перестуду”. В ночі стопа почала пухнути і стала синьо-червоною, що було доказом зараження крові — як виявилось, у лазні Тато розігрітою ногою станув на якийсь дріт чи цвях, але цього не запримітив. Мама перелякалася та хотіла негайно спровадити зі Львова відомого оператора д-ра Шрама. Але д-р К. заспокоює впевняв Маму, що не треба ніякої операції, він сам в одному місці ногу перетне й „випустить злу кров”. Але зараження посувалось в гору, а коли третього дня дійшло до пахвини — для Тата не було рятунку. Вечором цього дня, д-р Ковшевич, який саме вернувся із службової поїздки, дізнавшись про хворобу Тата, негайно його відвідав, а після оглядин, заломив руки і розплакався. Цього ж вечора Тато висповідався і прийняв св. Причастя, і в 9-тій год. ранку — 19 грудня 1906 року в сам день св. Миколая, з останніми словами „я вже вмираю” — закінчив життя.

До останньої хвилини — був притомний. Розпрощавсь із нами усіми, до кожного окремо говорив і тільки овіяні жалем очі зраджували його душевне переживання. — Похорони були величні, з прощальною промовою на кладовищі д-ра Андроніка Могильницького і сьогодні, після шістдесяти років, спогади про ці дні надто болючі...

З Божої волі відійшов на віки незаступний опікун, муж і батько, залишаючи на химерну долю нещасну Маму і п'ятеро малолітніх дітей. Завмерла радість, а на її місце прийшов розпачливий смуток і знак запиту над невідомою майбутністю... І тільки незламному гартові духа нашої Мами, її безприкладній посвяті та незрушимій постанові, виконати останнє бажання свого коханого мужа, треба завдячувати, що вивела нас „у люди”.

— * * * —

В Бережанах ми були тільки до кінця шкільного року себто до липня 1907 року. Опісля переїхали на постійний побут до Львова. Останній раз я відвідав Бережани восени 1933 р., коли тимчасово вів нотаріальну канцелярію в недалеких Підгайцях. Поїхав на могилу Тата, побув біля неї кілька годин і перемалював полинялий вже напис на надгробнику.

У моєму довгому житті, мої думки дуже часто линули до Бережан, що Татові й мені стали рідними і які ми вважали „нашим містом”.

Затримувалися думки на ставі, Руриськах, Бернардинській горі, на ринку з його старою гімназією, Адамівці — Містечку і на знайомих, любих обличчях товаришів, приятелів та старших громадян і на хресті з чорного мармуру, під яким вічним сном спочиває мій незабутній Тато.

Д-р Роман Ставничий, кол. Бережанський учень гімназії зі своїм „інструментом”.

Молодечі „збитки”

Характерною рисою учнів Бережанської гімназії мого часу, була без огляду на національні чи віровизнаневі різниці, сильна дружба, взаємна толерантність і солідарність. Ця остання виявилася з нагоди, відомого в історії шкільництва в Галичині, страйку (в р. 1907) п'яти вищих клас. Українець (Рудницький) стає в обороні покривдженого професором колеги жида, (Ляндсмана) а всі, без винятку учні, стають в обороні Рудницького і на внесення поляка (Білика) схвалюють страйк, якого керівником стає Білик, пізніший тернопільський і львівський воєвода.

Подробиці страйку відомі, про них вже не раз згадувалося. Але мало хто знає про його закінчення. Третього дня страйку, увечорі прийшов до моєї Мами (Тато вже не жив) післанець директора гімназії з тим, що брат Михайло має вранці, як звичайно, з'явитися у своїй класі. Збентежені, ми не знали, що сталося й тому Михайло і я, вирішили відшукати Білика. Та заки ми вийшли з хати, Білик прийшов до нас і повідомив, що на конференції професорів з інспектором Левицьким, який спеціально приїхав зі Львова, вирішено прийняти Михайла назад до гімназії і тому страйк закінчується, та про це повідомляється усіх учнів.

Другого дня, неначе нічого й не було, учні зайняли місця в лавках. Ми були цікаві, як зареагують професори, та на наше здивування ні один професор під час п'ятигодинних лекцій ні словечком не згадав про страйк. Мовчали й ми. Лише після кількох днів, шамбелян о. Соневицький „не витримав” і зрадив нам „у великій тасмниці”, що на конференції інспектор Левицький спитав професора Штока, чи учень його перепросив, а після підтверджуючої відповіді, з гнівом відізавсь до нього: „а що ви більше хотіли? Щоб вас поцілував в.....? Негайно прийняти Рудницького, і більше про це не говорити!” Отець шамбелян не таїв свої втіхи з такого закінчення, але не міг стримати себе від заключного „морального сенсу”: „Бо то моцюм-пане, як пан Біг хоче кого покарати то відбирає йому розум. І між професорами трапляються дурні. Але тримайте язик за зубами, бо інакше директор може схоче й мене викинути зі школи, а я брате не хочу, щоб ви знову страйкували”. І тримаючи свого фальстафівського живота, зареготавсь на увесь голос, а ми всі за ним...

Але „моральний сенс” страйку був інший ніж „філософія” нашого доброго, всіми любленого, катехита. Своєю солідарністю хлопці підтвердили мудрість приповідки, що „сила в народі”, а на проф. Штока страйк був чудодійним ліком: зі суворого, незичливого „бельфра” перемінився в щирого приятеля молоді.

Звичасвим „законом” була реакція „покривджених” на шкільному свідоцтві, яка проявлялась в дикій формі вибивання шиб у вікнах професора. Найчастіше такою жертвою був старий професор Штайнер, людина добра, але чванькуватий боягуз. Одного разу він заявив, стрижучи очима по клясі, чи хто не збентежиться: „В ночі якісь лайдаки вибили мені шиби. Я вибіг з револьвером у руці (по клясі понісся легкий пошум сміху), але злочинці вже втекли. Я знаю, що ви порядні хлопці (в клясі вигуки: так, так), це напевно були „галгани” з другого відділу або іншої кляси. Але я їм дам! Я їм покажу!”

— * * —

І в Бережанській гімназії понад шістдесят літ тому, з'явилися прототипи теперішніх бітників, які звали себе „богемістами” в особах двох приятелів А. Д. і М. Р. (повних прізвищ не подаю свідомо тому, бо не знаю як вони це сприйняли б, може були б на мене лихі). Задурені словами „червоного прапору”: „ми нове життя створимо самі та новий заведемо лад” почали переводити це в практиці запущенням довгого волосся, бакенбардів і бороди, позуванням на циніків і на ніцшеанських „юберменшів”, — словом стали „іншими”. А що оба були хлопці дуже інтелігентні, то стали видумувати всякі чудернацькі „каламбури” та писати такі ж поезії. А. Д. псував папір ультрамодернізмом, якого здається, й сам не розумів а М. Р. вихляпував чорнилом свої любовні болі до невідомої Дульцінеї. Ми кепкували собі з них, дразнили та вони на все те і на нас дивилися „з гори” як справжні

надлюди. Але життя має свої закони і це запаморочення не тривало довго. Ніцше і Пшибишевського поставили в задньому ряді поліції, забули про „новий лад” і „нове життя” та помирилися з фризійськими ножицями. Не перестали писати, але вже на інший лад, і своєю творчістю внесли поважні цінності до культури свого народу.

— ** —

У давніх спогадах п. н. „Мій флірт з Мельпоменою” (журнал „Сучасність” чч. 1 і 2 1964 р.) є згадка про мого старшого товариша Франца Коковського, який тішився серед нас найбільшою симпатією, організатора і керівника молодечих театральних гуртків а пізніше загальношанованого громадського діяча і поета.

Але навіть у найбільш поважних людей були, в їх молодечому віці легкі моменти. Тож у моїх спогадах про нього занотовано: „... Коковський грав ролі амантів і фарбував на чорно свій русавий вус. Одного разу серед публіки в залі і серед нас, за лаштунками сцени, виникло замішання та зловтіха: на сцену вийшла партнерка Коковського, панна Л. Д. із слідами чорних вусів над своєю горішньою губою. Видно було, що наш „директор” не тільки першорядно грав ролі амантів на сцені, але готувався до таких ролей також і за лаштунками...”

— ** —

„Добре дуріти як приступає” — найкраще підходить до молоді. До Бережан приїхав тоді польський театр під дирекцією Тадеуша Пілярського з Кракова. Вечором розліплено афіші про виставу п’єси Жулавського „Ерос і Психе”. Та на велике своє здивування, мешканці ранком другого дня, довідалися з афішів, що театр виставлятиме „Ерос і Пси” (серед ночі гімназійні збиточники вирізали з наголовка дві останні букви). — Подібна доля стрінула й п’єсу Горького „Міщани” (у польській мові). Як звучала назва п’єси на афішах — не маю відваги написати...

В Альманаху „Молода Україна” з 1954 р., у спогадах є згадка про участь учнів у парламентарних виборах в 1906 р. Я також, як учень 7-ої класи, був „учасником” виборчої кампанії. Українським кандидатом був д-р Михайло Новаківський. В його користь велась підсилена агітація не тільки з боку українців, але тому, що він був соціал-демократом, також зі сторони його партійних однодумців поляків і жидів. Відбувалися віча, на яких головними промовцями були позамісцеві діячі головно зі Львова. Ми учні, виборчою акцією дуже цікавилися і міркували, якби бути на тих вічах і послухати промовців, яких прізвища були нам знайомі. Відверто з’явитися на вічу ми боялися з огляду на можливі репресії, що нас могли стрінути від дирекції гімназії. Тож придумали, щоб після проголошення найближчого віча, прийти заздалегідь до залі „Надії”, „закрастись” під сцену та крізь щілини в долівці слухати і частинно бачити промовців. Так було й зроблено.

Мирон Білінський, Микола Дідуник, Мирон Мосора, Микола Нискоклон, Корнило Троян, мій брат Михайло і я, нишком влізли під сцену та при повній мовчанці посідали або лягли на долівці (це було вигідніше). Із захопленням ми слухали прегарних промов Лева і Миколи Ганкевичів, Теофіля Меленя і Володимира Старосольського. але були дуже розчаровані, що не могли слідкувати за їх рухами й виразом обличчя, натомість могли бачити у декого з них — діраві підшви. Виринула була навіть думка, щоб зробити збірку на купно такому „біднякові” нових черевиків, але цього не зреалізовано з остраху, що обдарований може це вважати за образу...

Наш побут під сценою був для нас справжньою лекцією красномовства, що нераз ставала нам у пригоді в нашій пізнішій громадській діяльності.

— ** —

До всіляких учнівських „звичаїв” безумовно належить ідеальне, платонічне кохання з такими необхідними акцесоріями, як: зідхання, променади повз хату вибраної, писання віршів (?!), занедбанням у шкільній науці з катастрофічним вислідом — збиранням „двійок”. Звичайно це кінчилося з хвилиною, коли гімназійний мундур після матури — заступав цивільний одяг. Та були й зворушливі винятки.

Колега Н., поляк і римо-католик, поважний, скромний, мріяв бути священиком. І нараз трапилося нещастя. Закохався „на смерть” в українській дівчині. Переживав гнітучий душевний конфлікт. Що вибрати, що покинути? Після довгих терпінь найшов ідеальну розв’язку: змінив свій обряд на греко-католицький, подбав про прийняття його до нашої духовної семінарії, а після закінчення студій, одружився ще зі шкільної лавки своєю Джулістою. Став щасливим мужем, батьком, зразковим душпастирем та — українцем.

Хто заперечить, що найсимпатичнішим збиточником є малий Купідон !

— ** —

Старий професор польської літератури Антоні Ольберек, на перший погляд робив комічне враження. Малого росту, з розхристаним сивим волоссям на лисіючій голові, на грубому мотузку „цвікер”, що тримався на кінці носа та з неспокійними, вічно жестикулюючими руками. Але мав добре серце, любив молодь і ставився до неї з батьківською приязню та виrozumінням. За це учні відплачувались йому великою симпатією. Мав звичку під час лекції стояти за катедрою і обсервувати клясу. Раз, під час читання „Іридїона” Красінського, чуємо патетичний голос професора: „Як Іридїон з Капітолю бачив перед собою різні народи, так і я з цієї катедри оглядаю різні лиця, різні типи. На моїх годинах я бачив чимало, — учні спали, билися зі собою, грали в карти. Але, щоб хто голився, то це бачу перший раз — сьогодні!”. Здивовані учні почали розглядатися й очі спинилися на останній лав-

ці. Там колега Н. похилений над дзеркальцем, з наміленим лицем тримав у руці — бритву. Загальне збентеження — опісля спонтанний сміх, разом з Ольберком...

Українська Бережанська молодь була ідейною, патріотичною. При усіх своїх „збитках” ставилася серйозно до освіти, хотіла її мати найвищою, не для заспокоєння своїх амбіцій, чи роблення кар’єри, але щоби використати її для добра свого народу. Виховувалася ця молодь у „Молодій Україні” в атмосфері братерської дружби та взаємного розуміння і вироуміння на творах Шевченка, Франка, Лесі Українки, Квіліша, Нечуя Левицького, на „Україна ірредента” — Юліяна Бачинського та „Сон Української Ночі” — Василя Пачовського. У своїх снах мріяла про Золотий Вінок і про найскоріше здійснення ідеалу, що „від Кавказу по Сян лиш один буде лан — його власником нарід цілий”. Вже на гімназійній лавці Бережанські учні були переконаними самостійниками, а пізніше своїм життям доказали, що залишилися вірними тим принципам.

Після закінчення гімназії вони включились на університеті в студентські організації та виявили у них часто провідну діяльність. Як студенти, переживають день 1. липня 1910 р. на Львівському університеті і судовий карний процес „101”, а під час парламентарних виборів у 1911 р., розлітаються, наче птахи по усьому краю та стають частиною головних агітаційних кадрів за українськими кандидатами. Коли літом 1914 року, церковні дзвони зойкнули тривогою — „молоді українці” зголошуються до Українських Січових Стрільців, стають учасниками збройних змагань за державність і своєю кров’ю зрошують та своїми могилами покривають українську землю.

Мілітарні та політичні невдачі не зламали духа „Молодої України”. Ті, що остали живими, присвятились поміж двома світовими війнами, безпереривній, конструктивній праці на всіх секторах зорганізованого громадського життя.

Оце й ті „збиточники” Бережанської гімназії. Це ті Бабяки, Барани, Бачинські, Бемки, Бородайки, Гайдукевичі, Гладкі, Головінські, Гривнаки, Дідуники, Їжаки, Коковські, Коники, Кизими, Копцюхи, Лепкі, Лотоцькі, Мосори, Навроцькі, Нискоклони, Осадци, Пацлавські, Ратичі, Рудницькі, Ставничі, Трояни, Хабурські, Цурковські, Чайковські, Чарнецькі, Чмоли та багато, багато інших, які можуть з гордістю сказати, що не змарнували свого життя та не принесли сорому своїм давнім світлим предкам і попередникам у Бережанській гімназії, як о. Маркіян Шашкевич, о. Степан Качала, митрополит Спиридон Литвинович, д-р Зенон Кузеля, о. Сильвестер Лепкий, його син Богдан Лепкий, Володимир Левицький (Василь Лукич), брати Омелян, Олександр і Петро Огоновські, Іван Рудницький, о. Амбросій Рибак та інші.

У загальному, вся наша молодь Галицької Землі була тоді така. І як з кожного покоління так і з тодішнього мого, вирости світлі пос-

таті — Йосиф Кардинал Сліпий, Архиспископ Іван Бучко, Дмитро Вітовський, Євген Коновалець, Олена Степанів-Дашкевич, Ольга Левицька-Басараб і довгі ряди інших, що заслуговують на нашу вдячну пам'ять та пошану!...

Давні часи, давно минуле — та незабутнє!...

Гурток „Молодої України” в Бережанах з 1902 р. Горішній ряд зліва: Володимир Ватран, Михайло Була, Іван Федін, Іван Дяків, Михайло Гури́нський, Святослав Дяків; сидять зліва: Василь Кузів, Степан Зарицький, Антін Чарнецький, Володимир Лотоцький, Богдан Чайковський, Януарій Цурковський, Павло Ратич, Микола Нискоклін; сидять на долі — Осип Гіщинський, Мирон Моссора, Василь Ратич, Лев Ленкий, Кость Цурковський, Микола Дідунік.

СПОГАДИ З ГІМНАЗИЙНИХ ЧАСІВ

До гімназії у Бережанах я ходив від 1902 до 1910 р., коли Галичина перебувала під владою Австрії. Гімназія була державна, викладава мова — польська. Містилася в ратуші на ринку, на першому поверсі. Напроти ратуші стояла нова українська парохіяльна церква, а трохи вище, за ринком — польський костел, названий „фарою”. Гімназисти носили гранатові уніформи зі стоячими ковнірами і шапки такого ж або чорного кольору, високі з твердого матерія-

лу з лискучим дашком, а на горі шапки була причеплена металева буква „G”. На ковнірах були нашиті смужки : від першої до четвертої класи — срібні, від п’ятої до восьмої — золоті. По них легко пізнавалось, до котрої класи ходив учень, бо в першій класі носив одну срібну смужку, в другій — дві і т. д., учень п’ятої класи — носив одну золоту а у восьмій — чотири золоті смужки-паски.

У гімназії вчили переважно поляки. Мене в першій класі вчив латини учитель-українець Олекса Лукіянович, а мову польську і географію викладав поляк Карвовскі, який не любив учнів-українців і з них насміхався. До учня на ім’я Гаврило, той учитель часто говорив: „Що то за ім’я, півпес — півсвиня”...

В другій класі я мешкав в українській бурсі, якої настоятелем був о. Ілько Кузів. В бурсі були суворі вимоги щодо поведінки й науки. Учні нижчих клас мусіли щовечора здавати „лекцію” перед учнем вищої класи. Хто не вмів, того інструктор записував на картці і передавав заступникові настоятеля бурси, а той давав „нагороду” лозиною по задній частині тіла. Кожного ранку учні вставали одночасно, мились, зодягались, молились, снідали, а опісля ставали парами на подвір’ю, щоб піти до церкви перед навчанням. Заступник настоятеля переглядав, чи всі учні мають чистий одяг і взуття; хто мав забруднений — також пізніше діставав „березової каші”. Однак, таку казармову дисципліну з фізичною карою включно, примінювано тільки до учнів з найнижчих клас. Можу сказати з повним признанням, що опіка в бурсі була дуже добра й дбайлива. З тих бурсаків, згодом виростили поважні громадяни, які зайняли в громаді визначні становища.

Крім навчання, ми мали й свої розваги. Влітку бігали до сусіднього ліска Руриськ, де грали в „кічки” або „пилки”. Хто з учнів виходив до міста, мусів повідомити про те свого настоятеля, отримати дозвіл і вчасно повернутись. Із старших гімназистів пам’ятаю Василя Кузева, згодом протестантського єпископа в Америці, братів Михайла й

Аполінарія Осадців, які мене часто питали „лекцію”

У дальших роках, я був на приватних станціях, в заміну за лекції, які я давав молодшим товаришам, отож від третьої до восьмої кляси вже сам себе утримував. У четвертій клясі був на станції в судді Чмоли, там вчився разом з Іваном Чмолою (згодом сотн. УСС) і вчив його молодшого брата.

З того часу пам'ятаю старших товаришів-українців, які тоді кінчали гімназію: Франца Коковського, Стаха Гайдукевича, братів Омеляна і Євсевія Бачинських, Миколу і Богдана братів Чайковських, Миколу Вергуна, Давосира, Петра Смика, а з молодших – Осипа Навроцького, Лева Лепкого, Тараса Глібовицького, Степана Глібовицького, Степана Масляка, Володимира Бемка, Романа Ставничого, Теодора Гулу, Володимира Герету, Дмитра Бойка, Миколу Гаврилишина, Омеляна Пацлавського Володимира Вачкова, Якова Чикету. Студентами з того року були: Осип Заторський, Теодор Була, Михайло Білас, Осип Скульський. Олександр Манацький, Гаврило Михаськів, Іван Готра.

Всі учні-українці ходили разом щонеділі перед Службою Божою на спільну „егзурту” і тому знали одні других. Катехитом був о. шамбелян Михайло Соневицький, якого ми називали нашим батьком. І дійсно, він опікувався учнями-українцями як рідний батько та користувався великою пошаною у всього учительського персоналу, включно з директором гімназії та всіх гімназистів, без огляду на національність. У навчанні релігії звертав особливу увагу на знання тропарів і кондаків, тому викликав учнів на середину кляси і казав говорити тропарі напам'ять. Деякі учні не вміли і стоячи серед кляси, читали текст, причіпивши папір до „градуса” за яким сидів о. катехит. Він звичайно це помічав. Якщо учень прочитав плавно, то записував йому в своїй нотатці „добре читає”, а як читав слабо, то вписував „зле читає”. Перед Великодніми святами впродовж кількох неділей по „егзурті”, учив нас о. шамбелян співати „Христос Воскресе”. Дуже не любив, коли хтось з учнів вистукував такт черевиком і помітивши того „стукача”, зараз виганяв його із кляси.

У 1906 р. о. шамбелян пішов на пенсію. Після нього вчили релігію о. Юліян Дзерович, потім о. Василь Дубицький. Загальнолюблений й дуже шанований о. шамбелян Михайло Соневицький, помер у 1910 році.

Коли я прийшов до гімназії, директором її був Францішек Гжегорчик, якого швидко як пенсіонера замінив Олександр Фрончківч. Пам'ятаю, що тоді у вищих клясах учили такі вчителі-українці: Микола Бачинський, Григорій Бобяк, д-р Іван Зілінський, д-р Степан Томашівський, Володимир Гусак, Іван Прийма, Андрій Сабат, Едвард Тиховський, Осип Насельський, а також учителі поляки: Тома Шафран, Цвондзінські, Вархол, Пащинські, Ольберек, Павло Ковальські, Петшицкі, Шток. (Можливо когось пропустив, бо пишу ці спогади з пам'яті, без записок та інших джерел). Учитель Цвондзінські був вели-

ким математиком, викладав дуже скоро ніби телеграфував... Слабших учнів він класифікував дуже лагідно, вважаючи, що не кожний учень має математичні здібності. Як був господарем класи, то на класифікаційній конференції дуже захищав своїх учнів від низьких оцінок у інших учителів.

Одного року Цвондзіньські при maturі завдав абітурієнтові задачу. Але шкільний інспектор змінив її і наказав абітурієнтові написати нову тему на таблиці і розв'язати. Виявилось, що абітурієнт математики не вмів, і тоді інспектор звернувся до професора: „Проше помудз учньові”. На то Цвондзіньські відповів: „Вшак, хто задал питанє, нех тен помага”. Інспектор був змушений поступитись перед учителем. Цвондзіньського поза математикою не обходив увесь світ. Своє убрання він зміняв лише двічі на рік: першого квітня вбирав літнє (без огляду на температуру), а першого жовтня — зимове. На питання, чому так робить, — відповідав: „Вшак мусі биць пожондек на свеце”!..

Учитель Вархол учив греку. Був дуже побожний. Приходив до школи щодня перед восьмою годиною, ставав на ганку й дивився, котрий учень перед навчанням заходить до костела. Наша класа тоді містилась в будинку жіночої семінарії, а в сусідстві був вірменський костел. Одного разу запізнився наш товариш на навчання трохи не пів години. Вархол заявив йому, що буде мати неоправдану годину, та при тому спитав учня, для чого запізнився. Той багато не думаючи каже, що прислужував у церкві до Служби Божої — і наш учитель „зм'як”, похвалив його за це і годину оправдав.

Учитель Шафран викладав у вищій гімназії латину й греку. Був жартуном — любив, як учні жартували. Хто хотів вийти з класи маючи до полагоди якусь орудку строго особистої чи іншої породи, той мав заплатити одного цента, а все зібране учитель давав на бідних дітей. Раз прийшов до класи дуже лютий, а ми не знали причини. Опісля сказав, що хтось несумлінний — украв зібрані гроші. Шафран знав потреби дітей, бо мав їх здається щось тринадцятеро душ, для того й був лагідної вдачі, виrozumілий і старався не зашкодити навіть менше пильному учневі.

Учитель Микола Бачинський вчив майже щороку в четвертій класі латину. Провадив так систематично облік учнів у своєму нотатнику, що можна було наперед сказати, коли й кого з учнів — буде запитувати. Один з наших шкільних друзів, провадив також такий облік і годину раніше перед приходом учителя Бачинського, називав прізвища тих учнів, що їх того дня він мав питати. „Екзамінація” учнів виглядала ось як: Учитель викликав учня і завдавав йому перекласти уривок з латини на польську мову. Був і такий, що не вмів і тому на своїй книжці писав над латинським текстом — польський, а потім вправно „перекладав”, і здавалось був до лекції приготований. Щоб мати певність, учитель викликав його до катедри (там він сидів), щоби подивитись на його книжку. Учень скоро хапав „чисту” книжку товариша і біг

до учителя, а той поглянувши, що книжка чиста — записував добру ноту.

Один випадок з учителем математики Штоком викликав страйк усієї вищої гімназії. Що сталось? Учитель питав одного учня і дав йому „двійку“, на що один з учнів сказав півголосом: „То ест свінство!“ Учитель, почувши ті слова, запитав, хто так сказав, але ніхто не озвався. Тоді учитель заявив, що не зробить з цього ужитку, але хоче знати, хто такий відважний? На то встав один з учнів і признався, що це він сказав. Учитель, хоч обіцяв не зробити з того ужитку, доніс директорові і зажадав виключити його з гімназії. Всі учні-товариші стали в обороні покривдженого нелицарським способом свого товариша, вирішили застрайкувати і не піти до школи, доки дирекція не прийме його назад до гімназії. Замість іти до школи, всі учні з вищих клас із солідарности, покинули науку та прилучилися до страйкуючих. Повиходили всі за місто, де проводирі страйку виголошували промови. Вислано делегацію до директора для вияснення справи, але директор заявив: „Я пануф не знам, панове не естесьце вснцей учнями“. Через три дні приїхав зі Львова шкільний інспектор, переслухав учнів і не покаравши нікого, наказав їм іти до школи.

Навчання в Бережанській гімназії стояло на високому рівні. Крім шкільних занять, учні користувались гімназійною бібліотекою та читальнею, куди приходили різні часописи і журнали, в тому із східної України — „Рада“ і „Рідний Край“ редагований Оленою Пчілкою. Поза шкільним навчанням, учні читали багато книжок зі світової літератури. Крім того, існував між учнями-українцями таємний гурток, члени якого виголошували на сходинах відчити переважно на літературні теми. Одним із визначних членів гуртка був гімназист Микола Нискоклон з Вербова біля Підгаєць, який загинув на фронті під час першої світової війни. Був „драгоманівцем“ і дуже не любив війська. З нехиттю до війська відносилася тоді велика частина української молоді, вважаючи військову службу в австрійському війську непродуктивним обов'язком, привілеєм польської шляхти, котра шукала легкого хліба і гонорів. Це було між іншим причиною того, що в австрійській армії перед першою світовою війною майже не було кадрових старшин - українців. Була ще й друга причина а саме: старшини австрійського війська жили понад свою спроможність, тому платні їм звичайно не вистачало і треба було мати допоміжні фонди, а коли хотів оженитись, вимагали від нього великої грошової кавції для забезпечення вдови і дітей на випадок передчасної його смерті. А що українці були здебільшого небагаті, не могли собі на це дозволити й тому не вибирали військового звання. Нестача вищих рангою штабових старшин-українців в австрійській армії, дошкульно відчувалась під час Визвольних Змагань.

Серед української молоді нуртували тоді дві політичні течії: Народо-овецька, тобто українська і москвофільська. Українська група між гімназистами переважала, співаючи при різних нагодах „Не пора”,

„Ще не вмерла Україна”, а москвофіли не наважувались ніколи перешкоджати народовцям.

Увесь час існував гімназійний хор у вищих клясах і до нині пам'ятаю всі напіви. Найкращим басом визначався тоді Микола Вергун, а найліпшим тенором-солістом Осип Скасків. Диригували Роман Ставничий, Михайло і Аполінарій Осадци. Хор давав щороку концерт на пошану Тараса Шевченка. До нині пам'ятаю „Б'ють пороги”. Ту кантату ми співали мішаним хором, в супроводі оркестри.

Крім того, існував драматичний гурток, який давав час до часу драматичні вистави. У комедії „Пошились у дурні” я грав головну роллю. Концерти й вистави відбувалися в залі т-ва „Надія” на Адамівці. Великим атракціоном для гімназійної молоді, були вистави українського театру Йосифа Стадника, що іноді приїжджав до Бережан. Молодь щиро захоплювалась мистецькою грою акторів, особливо тодішніми зірками-панями Рубчаковою, Стадниковою; з мужчин добрими акторами були — Іван Рубчак, Осип Стадник і незрівняний комік Юрчак.

Молодь займалася спортом переважно на великому ставі, де влітку купалася, а взимку мчала на ковзанах по кризі. Ті спогади були б неповні, коли б не згадати тодішніх Бережанських панночок, на яких таємно поглядали старші гімназійні учні. Пам'ятаю Олену Чайковську, що опісля одружилась з д-ром Володимиром Бемком, Марію Чайковську, згодом дружину д-ра Романа Ставничого та їх молодших сестер Олю і Наталку — доньок адвоката д-ра Андрія Чайковського. Пам'ятаю Мілену Рудницьку, доньку нотаря Івана Рудницького, який помер 1906-го р. в Бережанах, Дарку Білінську дружину Осипа Навроцького, Марійку Соневицьку, замужню Левицьку, сестер Ірину і Марійку Навроцьких — доньок повітового шкільного інспектора, Олю Бородайківну, згодом дружину посла Володимира Целевича, Ярославу Бачинську-Бойкову, Олю Цурковську. Гімназійним учням було заборонено ходити з паннами по місті, але нагодою для стрічі були студентські вечерниці, проби хору — і репетиції перед театральними виставами, ковзання на льоду тощо. Майже кожний учень мав свою „симпатію” і це додавало охоти до навчання, бо ж ніхто не хотів засоромитись перед дівчиною „двійкою” на свідоцтві. Деякі такі симпатії, закінчилися таки одруженням.

Та ось надійшов травень 1910 року; я здав матуру і з болем серця мусів попрощатися з улюбленим містом моїх молодечих переживань.

МОЇ СПОГАДИ З БЕРЕЖАНСЬКОГО ГІМНАЗИЙНОГО ЖИТТЯ

Коли приходить осінь життя, давно минуле з'являється чарівною казкою. З далекої перспективи воно втрачає свої яскраві барви, воно вже не так гостро зарисоване; події, речі й люди вже більше не викликають турбот, навпаки — вони викликають приємні почування. Які багатства запали тоді в молоду, радісну і чутливу душу! Завжди, коли думаю про Бережани, перед очима душі постає чималий будинок, з вежею міської ратуші, посеред чотирикутної

великої площі ринку, з досить великою церквою напроти.

У тій ратуші містилась тоді гімназія, до котрої я ходив аж до так зв. матури. Власне в тому одноповерховому будинку „гніздилися” дві гімназії: польська і так зв. паралелька — українська неповна гімназія, бо деякі предмети вчили по-польськи. Одначе, цілість очолював один директор, як правило — польської національності. Відносно ж самої молоді, то обидві сторони поводитися дуже стримано й відокремлено, дуже рідко хто приятелював. Поляки в австрійській державі почували себе ніби панівною нацією. Ми ж мусіли крок за кроком здобувати те, що вони вже давно мали. Щодо жидів, то вони всі без винятку ходили до польської гімназії.

Бережанська гімназія, як більшість тоді в Галичині, була клясичного типу. Вона мала виховувати лояльних цісарсько-королівських австрійських підданих і урядовців. На першому плані були клясичні мови: грецька і латинська. Крім української мови, обов'язкові були польська і німецька. Значне місце займала історія, очевидно, в залежності від педагога, особливо ж коли викладав її проф. д-р Степан Томашівський, згодом автор праці „Під колесами історії”. З українців слід згадати проф. д-ра Івана Зілінського, Ісидора Єлюка, а передусім — письменника Антона Крушельницького. Він високий, трохи похилий, з чорною бородою як Дон Кіхот, чарував нас викладами з нової укр. літератури, збудив у нас замилювання до Василя Стефаника та Івана Франка. Це було у вищих клясах. У нижчих клясах, то у вільний час я читав книжки світової літератури, як „Робінзон Крузо” — Дефо, твори Майн Ріда, Сервантеса „Дон Кіхота”, а передусім Жюль Верна, очевидно в польському перекладі, використовуючи неувважність якогось професора, ховав книжку під лавкою й читав; найчастіше на лекціях релігії старенького о. шамбеляна М. Соневицького, котрий головне дбав, щоб молодь вивчала молитви. Зате на реколекціях отець катехит немов перероджувався. Він так зворушливо говорив, так пляс-

тично малював події страстей Господніх, що ми слухачі, переживали їх, немов бачили перед очима.

Відносно латини і греки в нижчих класах, то перша була поставлена краще, може тому, що латинська граматики ясніша, а може професори звертали більшу увагу на сторону латинської культури. Навчання грецької граматики забирало багато часу, педагоги клали велику увагу на наголоси і на те, як писати окремі слова. Учень мусів не тільки „кувати” напам'ять окремі слівця, але й рукою в повітрі показувати наголошений склад. Не бракувало й дотепів вроді: „Гой капцаной зарізусі тус баранус, кай повісусі ен то коміно”.

Ми не любили вчителя клясичних мов Івана Поповського, хоча він не був лихий чоловік. Середнього росту, лисий, з рудими вусами, широкогрудий, у сірому піджаці, він ніколи не сміявся, завжди був дуже суворий і не любив учнів, котрі чепурно вдягалися. Дуже не любив модних тоді пелерин, не любив мандолін і співаків. Саме тоді в Бережанах з'явилися мандоліни, а захоплені студенти (гімназисти) зорганізували капелю. Стало звичаєм ходити попід вікна гарних панянок увечорі, особливо весною, коли розцвіталися Бережанські сади, і під звук мандолін співати серенади. Проф. Поповський замучував нас грецькою граматиною, яку я з усієї душі не любив. Переклади з грецької на українську мову були б дуже важкі, коли б не допомога хитрого промисловця Цукеркандля із Золочева: Він випустив маленькі брошури, так зв. „брики”, де були готові переклади й пояснення. Правдивий добродій учнів, і декотрих учителів.

Як я вже зазначив, метою школи і цілої педагогічної системи було виховання лояльних австрійських патріотів. В такому дусі працювала більшість наших педагогів. Тимчасом, міжнародні події вказували на те, що світ наближається до жахливої катастрофи, до якої ми мали б добре підготуватись. Але досить часто нам доводилося чути на лекціях, що мовляв, часи героїчних вчинків безповоротно минули, тепер не треба мечем воювати, а книжкою, освітою і т. д. Ми молоді бачили речі в дещо іншому світлі і тому не довіряли нашим педагогам. Це недовір'я до вчителів було помітне також на лекціях природознавства. Молоді безкритичні уми сприймали кожную наукову теорію, як абсолютну правду. Це стосувалось не тільки теорії Канта-Ляпласа, але передусім, до дарвінської теорії еволюції. Проф. Гр. Бобяк, чесна й розумна, високопатріотична людина, дуже обережно її пояснював. Згодом я збагнув, що він мав повну рацію. Після величезного захоплення цією теорією у ті часи — нинішня наука визнає Дарвіна дуже стримано і то з великими застереженнями. Молоді хлопці в 15-16-річному віці до рук яких потрапляли такі книжки, як Ернста Гекеля „Загадка світу”, або Дрепера „Боротьба віри з наукою”, чи й нашого ж таки проф. М. Драгоманова „Рай і поступ” — брали всю ту писанину, як об'явлену абсолютну істину. Це викликало в душах неспокій і недовір'я до батьків і педагогів. Мені та теорія від самого початку здалась досить дивною, матеріалізм Гекеля, а особливо ж при-

пущення, що чоловік походить від мавпи, була чимось осоружним. Треба додати, що крім цих книжок польською мовою, вийшла тоді у Варшаві „Мисль несподлєгла” Анджея Немоевського, що ширила чистої води атеїзм, висміювала Біблію, трактуючи св. об’явлення, як так зв. „астральні міти” і т. д.

Від цього поширеного серед тодішньої молоді атеїзму, мене рятувала віра й містичне почування любови до Христа, прищеплена моїми батьками, а з другого боку вплив романтичної й неоромантичної літератури, музика Бетовена, Шуберта й Шопена та малярство — звертали мою увагу в другу сторону, в царство духа й краси. Однак, повне визволення від антирелігійних думок і сумнівів, прийшло значно пізніше. В тих часах я належав до гуртка „Молодої України”, завданням якої було шляхом студій, спільних сходин та дискусій над рефератами, витворити світогляд ідейного українського патріота. Приходив до нас „Літературно-Науковий Вісник”. Зате багато шкоди наробила тоді теорія так зв. історичного матеріалізму Маркса, яка просякала з брошур, що їх чиясь „невидима” рука старанно підсувала молоді. Були це головню писання Кавтського та Лібкнехта в польському перекладі. Я пізнав тоді багато студентів-жидів. Вони майже всі були соціалістами, Австрії не шанували, але виявляли великі симпатії чомусь до... московських революціонерів. Їхніми героями були декабристи, нігілісти і терористи. Вони читали твори Арцибашева, Горького і Андрєсва. Модою було тоді читати „Вину і кару” Достоевського (так само, як тепер це діється в американських коледжах). У 6-ій класі я приятелював з двома товаришами з 5-ої. Вони обидва були переконані марксисти. Один з них, Федь Палащук, перейшов під час Визвольних Змагань на бік большевиків і був згодом розстріляний Сталіном. Другий, Степан Волинець — працював за Польщі редактором у Львові; від комунізму таки відійшов до націоналістів. Багато світла на ці темні сили кинув тоді польський критик і філософ Станіслав Бжозовскі, на котрого звернув мені увагу мій тіточний брат Маріян (загинув на італійському фронті під час першої світової війни). Я пізнав тоді багато чого нового із сучасної європейської філософії, яка вже далеко тоді відійшла від природничого і соціалістичного матеріалізму та позитивізму. Бжозовскі запізнав мене з модним у той час Бергсоном, а передусім з деякими явищами англійської, французької та польської літератури. Завдяки досить добре опанованій німецькій мові, я відважився прочитати Канта „Критика чистого розуму”, та ще й в оригіналі. Від того часу я раз назавжди вилікувався з наївного матеріалізму. Треба додати, що в тодішніх часах наука палеонтології не дійшла ще була до таких висновків, як тепер; вона ще не могла сказати словами німецького дослідника Мукермана отє рішуче: „Людина являє собою зовсім нову форму існування. Виникнення людини не можна вивести з теорії еволюції”.

Справжньою (та може і єдиною) зброєю проти так зв. „наукового

матеріалізму” була тоді ідеалістична філософія, література й мистецтво. Але було б дуже несправедливо твердити, що шкільна наука в гімназії в старших класах нічого не давала в цьому напрямі. Якраз її гуманістичний характер дуже допомагав вишколювати ідеалізм та засвоювати класичну естетику. Такі твори, як Іліяда та Одиссея, читані в класі, а потім „Медея” Евріпіда, з латини – Овідій, Гораций, особливо ж безсмертна Вергілія „Енеїда”, давали не тільки багато естетичної насолоди, ще й підносили духа, відриваючи його від сірих буднів, спрямовуючи в світ ідеалів. Велике враження справляла грецька трагедія „Медея”. Читав я також інші твори Евріпіда — великого ворога і ненависника жінок. Якраз тоді мені потрапила книжка Вайнінгера, молодого віденського філософа „Стать та характер” в якій він дуже обезцінює жінку, відмовляючи їй права на геніяльність, ставить її далеко нижче від мужчин. Це було в шостій класі. Дуже впливала на мене польська література. З романтичної найбільше мені припав до вподоби Юлій Словаккі. Я захоплювався такими його творами, як „Король-дух”, „Ангелі”, „Мазепа” та ін. З новоромантиків найбільшу популярність мав тоді особливо серед жидів-гімназистів Станіслав Пшибишевські (трохи меншу серед поляків). В останніх, захоплення Пшибишевським, учнем Шопенгауера і Фройда нині забутого, рівноважив польський шовінізм, котрим були навіяні твори великого брехуна Сенкевича, а серед більш інтелігентних поляків – неоромантика Виспянського. Був навіть випадок самогубства поляка-гімназиста: перейнятий песимізмом Пшибишевського, він фантаст, не міг знайти рівноваги в житті. Пшибишевський розвивав в основному одну тему, виходячи з міту Плятона про так зв. „Андрогіне” – про роздвоєння первісної єдності на чоловіка й жінку. Ці частини шукають себе, щоб цю єдність відновити, однак надаремно, а при тому мужчина виходить стало покривдженим. Пшибишевські намагався, як сам твердив у своїх творах, дати образ „голої душі”, такої, якою вона приходить на світ; старався словами віддати синтезу поезії, малярства й музики, як це видно, наприклад у його перекладі Шопена на поезію. Мало було українців, які захоплювалися Пшибишевським. Єдиний Михайло Яцків кол. учень Бережанської гімназії, поет невеликої класи, був його наслідувачем.

Щодо німецької літератури, то я під впливом проф. Гольдшляга, низького, сухорлявого, дуже нервового, хоч доброго чоловіка жидівської національності, найбільше любив Шіллерового „Вільгельма Телля”, „лісню про дзвін”, а Гете тоді я знав дуже мало.

Лекції української літератури були б напевно далеко більше успішні, вони розвинули б естетичний смак і патріотичні почуття, коли б не перевага старої княжої літератури, дуже далекої від сучасності. Замало було Т. Шевченка, а забагато було натуралізму і хлопоманства. Можливо, цим і пояснюється захоплення польською літературою. Будучи під впливом таких ідей, я знайшов ще двох товаришів-друзів, що мали подібні погляди та ідеї. Ми налагодили духову співпрацю, та бажали вийти поза межі сірого будня, поза все, що нам давали наші

педагоги. Мої друзі бажали проявити себе чийсь небуденним в зачарованому світі поезій, літератури, мистецтва. Обидва вони, Василь Семчишин — Володимир Зелик, потопаючи у клубах тютюнового диму, мріяли і пробували писати, передусім так зв. поеми в прозі, при чому найбільш несамовиті фантастичні історії — вважались за найліпші. Ідеалом був Михайло Яцків, Франкове „Зів'яле листя” та Василь Стефаник. Я не писав, зате рисував і пробував малювати (з того малярства нічого не вийшло, хоча мій професор рисунків запевняв, що в мене талант). Мені не доставало витривалости, решту доконали воєнні події. Мої друзі, наскільки мені відомо, своїх поем не друкували. Але їх читали в нашому гуртку і докладно обговорювали, словом — багато читали і дискутували. Згадаю ще один факт. Ми читали видану у Львові, в перекладі з нім. мови книжечку про Ніцше і його філософію. Не знаю, чому саме нас, котрі цю книжечку читали, прозвали „юберменшами”. Це, очевидно, було й смішне й не відповідне. Одначе, незалежно від філософії Ніцше (до речі чисто біологічної й безбожної) думаю, що доки чоловік бажає й стримить вийти поза межі свого існування, доки хотітиме бути чимось більшим, ніж людиною — він є справді чоловіком. Хто бажає, щоб чоловік був тільки людиною, той бажає його зруйнувати.

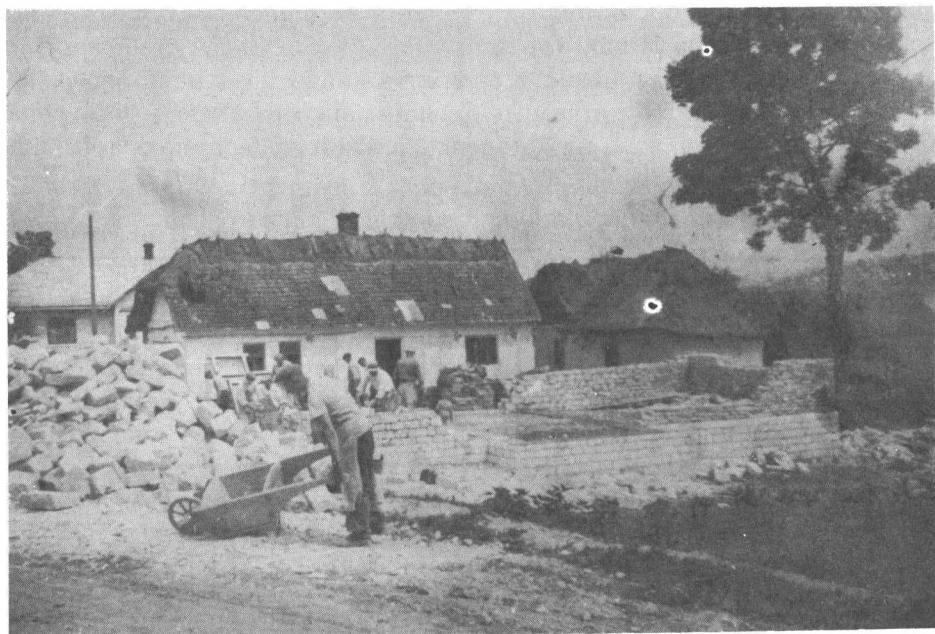
Коли прийшла „матура”, наші шляхи розійшлися. Я втратив зв'язок з моїми друзями. Де вони тепер? Яка була їх доля, їх шлях життя? Мені не відомо. Для повноти образу духового життя тих часів слід згадати про український театр під управою Йосифа Стадника, що відвідував Бережани, а ми гімназійна молодь, були його вірною публікою.

Щодо концертів, академій та балів, то їх годі було б здійснювати без співпраці гімназійної молоді, сьомої і восьмої класів. Гімназисти малювали заслони, декорували сцену, виступали як декляматори, співаки й актори. Згадаю наприклад Миколу Галія, що чарував слухачів чудовим баритоном. Мені довелося малювати так зв. „карнети” на балі, до котрих вписували свої прізвища танцюристи. Кожна панночка при вході на балеву залю, діставала від членів комітету такий „карнет”. Але найбільшу радість я мав, коли нарисував великого розміру портрет Івана Франка. Щодо балів, то вони дуже мало нагадували теперішні, не тільки через забуті тепер, але чудові танці, як кадрили, лянсієри, менуети, віденські вальси... Тоді замість муринської крикливо-заглухлої гейби „музики” — існувала та розлягалась у балевих залах мелодійна і культурна музика білої раси, не було „бой-френдів” ані „деб'ютанток”, а була весела молодь, котра уважливо і гарно танцювала, розважалась і знайомилась якраз на балах.

У Бережанах спортове життя було як на ті часи, досить активне, чому сприяла сама чудова Бережанська природа. Розвинулося тут головне плавання та їзда човном по ставі влітку, а совганка і саночки взимку. Згодом прийшов і футбол. Так минало життя, не цілком безтурботно, бо треба було багато вчитися, аж прийшла „матура”.

Найбільше прикристи мав я з математикою, і коли прийшла матура, проф. Володимир Гусак мусів червоніти за мої відповіді. Одначе мене врятували гуманістичні предмети: там була моя сила, і тому більшістю голосів „ц. к. матуральна комісія” признала мені свідоцтво зрілости.

Так закінчилися щасливі мої роки у Бережанській гімназії.

Село Лапшин, ставлять нову хату — добрі сусіди допомагають.

„НЕЗАБУДЬКИ” ПОЛЬСЬКОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

Хоча політична адміністрація на українських землях Галичини за часів Австрії була в руках поляків, однак наш народ під політичним, економічним, господарським і культурно-освітнім оглядом міг майже без перепон розвиватися. Перепони зі сторони старостів-поляків усувалися хоч би перенесенням їх з одного до іншого повіту, шляхом домагань наших послів. Старостами за Австрії бували графи чи збанкрутовані дідичі.

Від 1913 до 1918 рр. старостою в Бережанах був Валентин Белявскі, шляхтич, людина амбітна, але до українців — цілковито байдужа. Між урядовцями з високими студіями був комісар Іван Голюка, українець, який у міру можливості брав участь у громадському українському житті. За Белявського голосною була справа заміни грошових кар на примусові роботи. Бідаки ходили по графських лісах, збирали на опал для себе сухий хворост, що валився і гнив. Це називалося крадіжкою або „лісовим проступком”. Управа дібр графа Потоцького передавала ті справи до староства, яке накладало грошові кари. Белявскі на власну руку замінював грошову кару на примусову роботу для фільварку, тобто заводив нову видозміну панщини. За ту справу взявся посол до австрійського парляменту Т. Старух. Він вніс інтерпеляцію в парляменті, домагаючись осуду старости і усунення його з Бережан. Намісництво у Львові, постанову старости усунуло, але його залишили далі старостою в Бережанах.

Після розвалу Австрії та українсько-польської війни, коли настала польська окупація, першим старостою був К. Мелінскі, власник фільварків Геленків, Вибудів, Медова, довголітній австрійський урядовець. Він мав як довголітній працівник почуття правопорядку, а на насильства поліції чи війська, дивився критично із застереженням. Тому його по двох роках усунули з посади старости. Наслідником його став Едвард Якубше, котрий, як і попередник — досвідчений старший урядовець — старався втримати порядок і лад у повіті. Він не перешкоджав українцям розвивати культурно-освітню та кооперативну діяльність. За його урядування, Іван Голюка був заступником старости, комісарами були д-р Кирило Джулинський, поляк Казимир Адам, а повітовим лікарем був д-р Володимир Лаврівський — українець. Якубше дуже часто поки щось рішив в українській справі, засягав думки урядовців-українців, і брав до уваги їхні погляди.

За Австрії існували „повітові ради”: польський уряд скасував їх, встановивши „тимчасовий повітовий виділ”, яким кермував староста.

Довголітнім його секретарем був Тит Розкош, який ставився до українців лояльно, старався бути з ними в товариській дружбі, був доброю і солідною людиною.

У травні 1926 р. перенесено Якубшого до Золочева, а на його місце прийшов давніший урядовець адміністрації Володислав Топольніцкі. Він був противником „варшавського режиму”, знав, що приїхав до Бережан на короткий час, та що його незабаром переведуть на пенсію. Тому він усе внутрішнє урядування передав своєму заступникові, І. Голюці. 1927 р. він був спенсіонований.

В тих часах повітовими командантами поліції були: Францішек Кошиковскі, потім Леон Лесньовскі. Обидва не встрявали в життя польонії, трималися права і законів, та старалися не шкодити українцям.

По Топольніцкім старостою призначено Войцеха Кочинського, з новим повітовим комісаром поліції Аполінарієм Квасніцкім. З їх приходом настали вже гірші часи. Новий староста не мав ніякого досвіду в адмініструванні повітом, але був „пілсудчиком”, а це вистачало. Як лише міг, старався приподобатись цьому режимові, почав безоглядно нищити всякий прояв національного українського життя. Безпеку повіту перебрав комісар поліції Квасньніцкі, за фахом кол. учитель.

З маркантних подій, що зайшли в Бережанському повіті, годиться деякі з них занотувати для історії повіту. Отож десь весною 1921 р. перейшла річку Збруч, добре озброєна група з України, як подавали до 20 вояків, під командою четаря Шеремети, кол. УСС-са, прямуючи від границі в сторону Бережанщини — розправляючись по дорозі із станицями польської поліції — розбиваючи їх ручними гранатами, забираючи поліційну зброю. В боях з тою групою, загинуло чимало поліцаїв. Наближившись до Бережанського повіту, впали знечев'я до села Конюхів, розігнали поліцаїв, забрали зброю та пішли далі в напрямку Нараєва в дуже лісистий терен. На польонію Бережанського повіту наляг великий страх; вони масово втікали до Бережан, всі повітові пани і підпанки з фільварків, польські „пробоці”, учителі, лісничі та кільки їх там було — всі втекли до Бережан з кінями, возами з накладеними подушками, перинами, а що у заїздних домах та готелях не стало місця для кількасот родин, староство примістило їх у підвалах окружного суду, в школах та інших громадських будинках. Це все виглядало як у воєнних часах — що кілька годин подавали бюлетень про „рухи ворога”, що западав не раз на день-два в ліси, й не знати було з котрого боку знову вдарить! Так і видно було, що група прямує в Рогатинський повіт, бо з Нараївських лісів, перейшла біля Підвисокого у той же повіт. Ті, що знали Шеремету особисто казали, що він справді походить з Рогатинського повіту. Тоді заалармовано польське військо, а головню кавалерію, що спішними маршами туди прямувала — від Львова з півночі, а від Станиславова з півдня. Там, були бої з тою групою, були втрати з обох сторін; казали, що Шеремету вбили, а інші живі розбрились, тобто — групу зліквідовано. Аж тоді наступив відплив „польонії” з міста,

і за якийсь час поволі — заспокоїлось, але на пам'ятку остала правда приповідка — „з чужого воза, хоч і серед болота злази”!

— * * —

Воєвідський уряд у Тернополі, захотів перевести комасацію ґрунтів в селі Рогачин, Бережанського повіту. Селяни за жадну ціну не годились на комасацію, не впускали воєвідського землеміра на свої ґрунти для підготовних помірів. Справа затяглась. Щоб таки здійснити плян, воєвода Мушинські наказав староству з допомогою поліції, привести туди землеміра. Це було влітку 1928 р. Делеговано зі староства Івана Голюку — заступника старости, комісара Квасьніцького з 12 поліцаями та землеміра Заградніка з Тернополя. Коли комісія приїхала до Рогачина, селяни зустріли її на полях зі своїми родинами. На заяву заступника старости, що землемір має починати поміри, селяни запро тестували. В справу втрутився комісар Квасьніцькі. Він піддав думку, підпалити в селі церкву, мовляв селяни кинуться її рятувати, а землемір за той час зробить потрібні поміри. На ту „ідею” заступник старости не погодився і старався мирно домоворитись із селянами. Коли ж під охроною поліції землемір почав свою працю, селяни зчинили несамовитий крик, а одна з жінок підбігла до поліцая і вирвала в нього карабін. Жінку заарештували. Аж тоді настав спокій, селяни подались назад, землемір почав поміри. Згодом ту селянку судили за опір владі та покарали 6-ти місячною в'язницею. Не вдаючись у справу комасації — задум польського комісара поліції про підпал церкви, відзначаємо тут для історії.

Дальшою подією, що викликала велике невдоволення усього повіту, було сплюндрування братської могили Українських Січових Стрільців на горі Лисоня, з часів першої світової війни. Це сталось весною 1929 року. З наказу воєвідського уряду в Тернополі, приїхали звідтіль грабарі, розкинули могилу, а тлінні останки скинули у скриньку і відвезли на цвинтар до Потуторів. Цей нечуваний злочин спровокування могили сколихнув усім повітом, староству подали протест, скликали протестаційне віче в залі „Надія” в Бережанах: вислали повідомлення до українських єпископів і особисто до Пілсудского. Староста заявив, що він нічого про те не знає і дозволив послові Володимирові Целевичеві влаштувати протестаційне віче. На віча, староста, звичайно посилав урядовця-поляка, комісара Мазуркевича, а на польські віча — делегував українця Івана Голюку. Цього ж разу староста делегував Івана Голюку. Віче проходило під знаком загального обурення, хоча посол Целевич промовляв заспокійливо. Перестороги заступника старости були без наслідків і тому він розпорядився припинити віче. Однак вічевики самовільно затрималися у залі, і лише заспівали „Не пора, не пора”, розійшлись. Через три дні по тім начальник відділу безпеки воєвідства Тернопіль Дзядош, переслухував Івана Голюку, і хоча

не міг знайти жодної його провини наказав, що для „добра служби” Іван Голюка мусить перейти в інше місце.

Івана Голюку перенесено на захід Галичини, до міста Мельца на становище — старости, а Кочинські позбувся останнього українця зі староства в Бережанах.

Комісар Бережанського староства поляк К. Адам, людина слабого характеру, залюбки бував у домі катехита о. Івана Кордуби, він просто напрошувався в українське товариство. Але не даремно . . . , а із службових мотивів: на списку кандидатів на арешт у випадку війни був між інш. також о. Іван Кордуба.

Був ще у старостві ветеринарний лікар, мазур Ян Курек. Його шанувало все населення повіту, без огляду на національність. У 1930 р. прибув до Бережан на становище старости вихрист Гольчевські, а в кінці 1937 р. — Кароль Войцеховські, який був останнім польським старостою. Перший Гольчевські, виявився „спецом” у лівіруванні, за його урядування були спроби замкнути 6-ти класну школу „Рідної Школи”, що весь час була сіллю в очах польонії. Знову ж за урядування Войцеховського, наступили масові вивози українців до Берези Картуської, а там і розвал Польщі.

По-версальська Польща не була демократичною державою, вона була наскрізь поліційною державою, а пізніше, польські головачі почали бавитись в італійський фашизм, що так „пасував” до тодішньої бідної Польщі — як „віл до карети” — але це мабуть вже є в їхній крові „застав се, а постав се!” Залюбки вбирались у братові „штани на виріст”.

За австрійських часів у Бережанському повіті було всього 5 станиць державної жандармерії з повітовою командою в Бережанах, а саме: Бережани, Куряни, Нараїв-місто, Козова та Будилів. За польських часів крім повітової команди в Бережанах та кільканадцятьчленного відділу слідчої поліції, в повіті було аж 12 поліційних станиць! Мабуть в 1938 р. плянували ще збільшити кількість тих станиць у повіті, але війна перешкодила. Такі станиці польської поліції були в місцевостях: Бережани, Біще, Будилів, Конюхи, Вербів, Козова, Куряни, Гиновичі, Потутори, Нараїв-місто, Урмань і Вівся. Але й тоді „громадська безпека” була непевна, а при кінці Польщі навіть для тих, що ту безпеку мали іншим запевнити . . .

БЕРЕЖАНСЬКА БУРСА В 1930-ТИХ РОКАХ

Влітку 1930 р. я став настоятелем бурси — молодий, з мріями про працю на науковому полі, до практичного ведення бурсацького господарства цілковито не підготований. Господарство мала провадити господиня пані Єлюкова, вдова по проф. Ісидорі Єлюкові, який загинув на Україні в 1919 році, а старшину бурси очолював тоді проф. Володимир Гусак.

Восени 1930 р. бурсаків не минула польська пацифікація. Одного дня вполудень, під час моєї відсутности, „впала” до бурси сотня польських поліцаїв, повиганяла бурсаків з кімнат на подвір'я. Частина поліцаїв — „урядувала” в кімнатах, інші на подвір'ю вартували біля бурсаків. Нічого не передчуваючи, я закінчив виклади в гімназії ідесь по першій год. з'явився в бурсі. Несподівано я почув наказ: „Поліція — руки до гори!” На подвір'ю поліцаї зняли з мене нагортку, блюзу і обшукали. В кишені знайшли калитку з грішми та ножики до голення (жилетки). „Ось зброя ОУН” — заверещав якийсь поліцай. Потім наказали показати своє мешкання. Увійшовши в кімнату, я — завмер на порозі: поліція там вже „урядувала”... Кімнатне обладнання поломане, все з ліжка й одяг порозкидані на підлозі, облиті водою, валізка з моїми речами поломана. Потім мене викликали на подвір'я до бурсаків, яких поліція поставила чвірками — і так нас усіх завели на міську поліцію. Там з'явивсь директор гімназії Е. Райтер в товаристві проф. В. Гусака; напевно були якісь розмови з польськими чинниками — і наступного дня всі заарештовані були звільнені.

В бурсі ми застали несамовиту картину: лавки, ліжка і столи поломані, на долівці — солома, витрясена із сінників, одяги і книжки подерті. Із шкільної кураторії у Львові приїхав візитатор для перевірки справи. Мабуть ні візитатор ані директор гімназії, не вірили в провину бурсаків. Вони просто приневолити мене залишитись далі настоятелем у бурсі, від чого я руками й ногами боронився. Врешті-решт, я залишився і провадив бурсу ще вісім років до 1937 р.

Треба було все відновити, якось зрівноважити бюджет та повести мбодь так, щоб не виникли конфлікти із шкільною адміністраційно-поліційною владою. Економічне становище бурси було погане. Це був час знецінення польського гроша. Батьки не вносили вчасно оплат за своїх синів. Місячна оплата у 1930 р. не була велика, сягала ледве 45 зл., бо треба було рахуватись із фінансовою спроможністю батьків. Тому вже в 1931 р. оплата грошима була обнижена до 36 зл.

у місяць, з тим, що батьки-селяни були зобов'язані доставляти ще якусь частину продуктів. Для нагляду над бурсаками прийняли цензора; крім того, встановлено, три безплатні місця для інструкторів у І, II, і III. клясах. На цензора та інструкторів підбирали найздібніших учнів. У 1930 р. господиня бурси п. Єлюкова, перейшла на приватне помешкання, її місце зайняла п. Марійка Кордубівна, яка допомогла своєю жертвенною працею перемогти господарську кризу. Щоб заощадити готівку, запровадили випікання хліба в бурсі; сама вона задовольнялась невеличкою місячною платнею. Управа бурси почала енергійно збирати борги від батьків. Готівка приходила, але швидко й зникала з каси. Тоді відремонтовано господарський будинок, заведено годівлю свиней відпадками харчів, проведено каналізацію, прокладено в домі водопровід, обладнано модерні умивальні та лазню для бурсаків. Крім того, поставлено в кімнатах кафлеві печі, а замість давніх лавок — бурсак дістав крісло. Столове бляшане начиння замінили — порцеляновим. На піддаші дому обладнали дві кімнати на підручну бурсацьку лікарню. Хворих на грипу, кір та інші заразливі хвороби — відокремлювали негайно від інших. За господарювання п. Марійки Кордубівної, настільки покращало харчування, що бурсаки діставали ще й підвечірок: хліб з маслом, сир, помідори тощо.

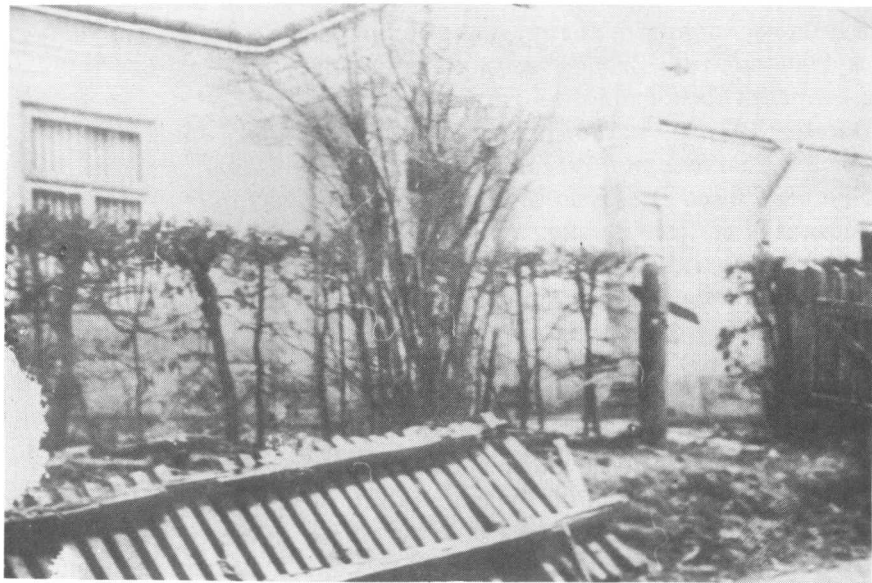
По відході п. М. Кордубівної, також дуже добре господарювала п. Марійка Літинська, яка працювала чотири роки. Вона як і її попередниця, працювала справді з повною посвятою за дуже малу платню. Упорядкувала яринний город, що давав чималу користь, але випікання хліба тоді припинено, бо таки не оплачувалось.

Від 1931 р. головою управи бурси був проф. д-р Василь Стасюк, людина фахова, послідовна. Він разом із неменше ідейним проф. Іваном Зугаєвичем, що роками виконував обов'язки секретаря, гармонійно співпрацюючи зі мною, справді допровадив бурсу до розквіту. За польської окупації у бурсацькій управі головували: проф. Володимир Гусак, проф. д-р Василь Стасюк, катехит о. проф. Василь Дубицький, і знову проф. д-р В. Стасюк. Постійними членами управи були: парох Бережан о. кан. Євсей Бачинський, повітовий лікар д-р Володимир Лаврівський. Лікував бурсаків совісно і без оплати лікар д-р Лонгин Мигоцький. Про гігієну та чистоту в бурсі дбали — господині.

Установа і я як управитель бурси постійно мали клопіт у „внутрішньому житті” з бурсаками. Молодь як молодь — захоплювалася кличами націоналізму і трудно було її затримати на половині шляху. Погодити ж розпорядження шкільної, а ще більше — політичної влади з українськими течіями серед молоді, було майже не можливо. Бурсаки потайки, поза плечима настоятеля і професорів, постійно збиралися своїми „п'ятками”, конспірували. Але ж і польська поліція не спала; вона мала своїх конфідентів, була теж інформована, робила в бурсі обшуки, навіть знайшла одного разу якийсь невинний реферат у будинку (в димарі). Автором його був учень Кубай, якого виключили з

гімназії. Часто присікалася поліція до нашого бурсака, Майчука, учня 8 класу. Він з приходом большевиків 1939-го р. став на службу НКВД.

Від 1930 р. бурса була під постійним поліцейським доглядом. У дні державних польських свят, ми отримували наказ від староства, під загрозою ліквідації бурси, прикрашувати будинок польськими прапо-

Пацифікація української бурси в Бережанах в 1930 р. Поліцаї понищили житлове обладнання в середині, інші ламали плоти з-зовні...

О. катехит Данило Гуглевич, подас підвечірок бурсакам у Бережанах, що потребують інтензивної відживи. Рік 1938.

рами, а вікна — польськими патріотичними наліпками. Не було ради. Управа бурси мусіла виконувати накази. Здається у 1937 р., коли святкували „3-го мая” чи якесь інше чуже нам „свято”, — поляки зауважили, що на будинку бурси справді висить той прапор, але на держаку від мітли. Повідомили про це староство. Прибула поліція, і ствердила „обиду” державного прапора. Щоб вийти з лиха, вину взяла на себе господиня п. Літинська, мовляв, „я не мала держака, а „фана” мусіла висіти”. Згодом на домагання пароха о. кан. Є. Бачинського, староста казав припинити слідство.

Восени 1937 р. настоятелем бурси став проф. Михайло Ребрик. Про фізичне виховання бурсаків не доводиться багато сказати, бо його фактично не було: не було вишколеного інструктора, а бурсаки задовольнялися копаним м'ячем. Управа бурси опрацювала тоді спеціальний правильник, якого бурсаки мусіли притримуватись. На Великодні або Різдвяні свята бурса — порожніла. Зате на Йордан всі бурсаки мали спільну вечерю, переплітану колядками і щедрівками. Вполудень після Водосвяття, приходив до бурси катехит гімназії о. Василь Дубицький, потім його наслідник о. Данило Гуглевич з кропилом і виголошував до бурсаків коротке слово.

Хоча скромне, але ж яке різноманітне було бурсацьке життя !

До першої світової війни бурсаки жили по молодечому. Коли хтось мав неприємність, то хіба через погану оцінку в класі, та страх перед батьками, журився хіба тим, що не мав гроша на квиток до українського театру. Бурсаки мали свій хор, підручну бібліотеку, яку австрійська влада ніколи не провірювала і належали до таємних самотійних гуртків „Молодої України”. З кінцем шкільного року, коли батьки приїздили по синів, забирати до дому на відпустку, бурсаки обов'язково давали аматорську виставу як: „Сватання на Гончарівці”, „Верховина”, „Підгір'яни” тощо. Жіночі ролі добре виконували відповідно „намаковані” і прибрані третяки або четвертаки і за їх сопраники-дисканти не посоромилася б не одна дівчина. Тоді вони були самовпевненими молодими громадянами, почуваючи, що за ними — право. Так було колись !..

Цілковито інша картина була за польської окупації. Вічна непевність, поліційні обшуки, арешти, всякі вигадані поліцією злочини, безправ'я, биття й катування заарештованих чи лише придержаних, дотинки польських шовіністів теж і професорів. Бурсак бачив на кожному кроці цю незрозумілу для нього несправедливість — і тому робився обережним, мовчазним і недовірливим. Його людське „я” поневолі готувалось і гартувалось до боротьби за себе, за рідню — за свій народ!..

Дія викликала протидію !..

ТОВАРИСТВО ВЗАЄМНА ПОМІЧ УКРАЇНСЬКОГО ВЧИТЕЛЬСТВА

(З історії окруж. відділу ВПУВ — перше 25-ліття 1905 — 1930 рр.)

Перший Загальний Збір Окружного Відділу ВПУВ, відбувся 25 березня 1905 р., в домівці тов. „Надія” в Бережанах, у присутності 10 членів, із усього повіту, у якому працювали понад 70 українських народних учителів. Першій управі, до якої ввійшли Іван Петрицький — голова, та Іван Ризак, Микола Боньчук, Ангелина Симівна і Степанія Меркунівна, ніхто не ворожив легкого шляху у праці. Та управа, повна запалу і життєвої енергії, не зневі-

рилась. Працювала з повною посвятою і вірою, пам'ятаючи, що не початок, але кінець діло хвалить. І хоч велика частина українського вчительства відносились до почину з недовір'ям, то однак перша управа придбала прибіл. 60 членів ще до кінця 1908 р. На другому Загальному Зборі 1 січня 1909 р. повними 60 голосами, вчительство високо оцінило своїх провідників, вибравши їх вдруге до управи.

Почавши від другого року існування т-ва, праця управи пішла жвавішим ходом у всіх ділянках. Тоді створено два окремі гуртки — аматорський і відчитовий. Аматорський під керівництвом Гриця Коссака був дуже діяльним, бо лише впродовж 1909 р. дав п'ять вистав: у Бережанах, Козові, Золотій Слободі, Кривім і Поморянах. Відчитовий гурток під керівництвом Миколи Божиковського, мав завдання не тільки виголошувати реферати, але ще й провадити курси підвищення знання; читали реферати на вчительських сходинах, на самоосвітніх курсах, та підготовляли малих учнів до вступних іспитів у гімназію. Спочатку такі підготовки були в Потуторах. Кривім, і Золотій Слободі, а згодом у Вербові. Підготовчі курси вів відчитовий гурток, спільно з „Українським Педагогічним Товариством”.

В тому напрямі йшла робота Бережанського відділу ВПУВ, при якому в 1910 р. була заснована позичкова каса. Дирекція централі ВПУВ у Львові пішла на зустріч починам Бережанського відділу, — і дала йому 500 корон догідної позички для підсилення каси. В 1913 р. заклали при відділі бібліотеку. Першими бібліотекарами вибрано Івана Лукашкевича і Миколу Божиковського. Вони так справно повели діло, що бібліотека мала вже в першому році 300 томів у власній шафі, що стояла в домівці касинового товариства „Бесіда” в Бережанах. Нею користувались члени, вплачуючи по 2 сотики за позичену книжку. Бе-

режанський відділ „Взаємної Помочі галицьких і буковинських учителів і учительок” існував тільки шість років до першої світової війни в 1914 р., але був світлим прикладом ідейного життя народного вчителства на Бережанщині.

У перших днях серпня 1914 р. зібрались члени відділу останній раз перед війною на сходини. Зійшлись, немов на прощання, перед довгою розлукою між собою і зі своїми мріями-задумами. І хоча розійшлись по різних чужих полках, то в душах понесли одну спільну ідею, яка від самого початку війни заволоділа лавами УСС-ів, під проводом одного з колишніх перших і найдіяльніших членів Бережанського відділу – отамана Гриця Коссака. Через війну життя відділу завмерло аж до 1922 р. У тих минулих роках загинув увесь дорібок, уся бібліотека та записки.

Остали дорогі імена незабутніх товаришів-друзів, що віддали своє життя на шляхах вічної слави – від Маківки по Лисоню в лавах УСС-ів і ген-ген – на усіх дорогах важкої боротьби за українську державність. На тому величному пам'ятнику у їх честь і пошану, вирізьблених у наших серцях, читаємо дорогі імена: Іван Кирчів, Онуфрій Кічак, Іван Лукашкевич, Іван Васько, Петро Дахневич. Антін Михаськів і Стефан Федьчишин.

Взимку 1919 р. за часів української державности – помер у Бережанах великий друг учителства сл. п. полковник д-р Осип Ковшевич, залишивши гарну підручну бібліотеку. Ту бібліотеку закупив голова відділу Іван Петрицький за 410 корон для відділу. Це був в тих часах чималий здобуток, і вона була єдиним культурним осередком на всій Бережани до 1922 р. Нею користувалось, крім учителства, українське громадянство Бережан в тому й учні місцевих середніх шкіл.

У повосенному часі українське народне вчителство Бережанщини, не мало змоги відразу відновити організаційне життя. Аж в дні 7-го травня 1922 р. маючи дозвіл, скликано перший Загальний Збір Бережанського відділу, до управи котрого вибрано: Миколу Божиковського, о. Івана Кордубу, Ришарда Бачинського, Олену Лукашкевичеву і Миколу Боньчука. Почалась наново складна праця. Мінялися часи мусів відповідно змінитись і спосіб ведення праці відділу. Спочатку праця посувалася поволі, але пляново і послідовно. Почалися знову – товариські сходини, відчити, гутірки, святкові промови при нагоді річниць чи свят, чайні вечори, забави – все, що давало на початках обновленому відділові форму і зміст. Найважливішим однак завданням як першої, так і всіх повосенних управ – була самоосвіта вчителя. Учителі-практики з Бережанського відділу, створили „Самоосвітню Комісію”, з Грицем Кісем на чолі, що мала стежити за рухом новітньої педагогії, набувати нові педагогічні твори – знайомити з ними членів відділу. Бібліотекарі Ісидор Юськевич, пізніше також Федь Нагірський – збирали місячні членські вкладки на побільшення бібліотеки. Праця і співпраця на самоосвітньому полі, знову ставала активнішою. Заслухано реферати між ними: І. Юськевича – „Плекання самостій-

ности в шкільних дітей”, Гр. Кіся — „Шевченко — учитель”, Іл. Бабуняка — „Методика співу в народній школі”, Петра Будза, — „Геврестика в народній школі”, „Виховання характеру”, та „Національне виховання”, М. Божиковського — „Важливіші перестанки при навчанні рахунків у І-й II-й класах”, „Вулканічні явища на нашій планеті”, „Значення природничих наук у народній школі”. Не менш цікавими були доповіді М. Гуцалівни — „Жінка в поезії Тараса Шевченка”, і М. Божиковського — „Каси ощадности”.

Крім „Самоосвітньої Комісії”, активно працював „Забавовий гурток” під проводом Вікторії Кокорудзової: чайні вечори, товариські забави, великоднє свячене, та сходини на Шевченківські роковини — все це було необхідним у житті вчителів, згуртованих у відділі. Праця обох гуртків взаємно доповнювалась, створивши зміст життя відділу у найтяжчі часи його існування під польською окупацією. Нашим учителям завжди допомагали позичкова каса „Самопоміч”, що постала після війни за почином Федя Нагірського. Остання старшина відділу: Петро Будз, Микола Божиковський, Семен Веселовський, Микола Зінко і Федь Нагірський, що їй припала честь завершити 25-річну працю відділу в Бережанському повіті, могла з ювілеєм почванитися такими моральними і матеріальними здобутками: 100% учительства були охоплені відділом, у бібліотеці — тисяча томів, творів мистецької і наукової літератури, та 100 ам. дол. капіталу в касі. Звичайно, це ніби й невеликі надбання, але в часах тяжкої польської неволі, нищення українського шкільництва, перекидання українських вчителів на захід Польщі, та серед безчисленних шикан, польської шовіністичної верхівки у відношенні до всього українського — треба рахувати зовсім іншою міркою, треба взяти до уваги всі обставини серед яких прийшлося працювати. Хай же довго живе пам’ять про тих наших педагогів Бережанського відділу ВПУВ, які чесно працювали та знеможені відійшли від нас навіки — їх сл. п. імена: Іван Петрицький, Андрій Яворський, Ілько Кокорудза, Ярослава Кропицька, Яким Галиняк, Павло Кирчів, Дмитро Шкаврїтко, Марія Миколаєвич, Теодозій Бортник, Михайло Пончко, Микола Боньчук, Ілярій Бабуняк та багато інших учителів на Бережанщині.